

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 09.09.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.10.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 17-73

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Akyılmaz, Gül. "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış." *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 20, (2019): 17-73.

KİLİKYA ERMENİ KATALİKOSLUĞU DAVASI ÇERÇEVESİNDE EMVÂL-İ METRUKESİNE BAKIŞ

Gül AKYILMAZ

Prof. Dr.

Hukuk Fakültesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9404-9440>

17

Öz: *Günümüzde mülkiyet hakkı kapsamında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan sorunlardan birisi de Emvâl-i Metruke olarak nitelenen sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in geride bıraktıkları mallardır. Bilindiği üzere gerek Osmanlı Devleti gerekse Cumhuriyet döneminde konu ile ilgili çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bugün Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşılaşılabilecek en önemli hukuki sorunlar sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin mirasçısı olduğunu iddia edenlerin ve dini kurumların Türk mahkemelerinde taşınmaz mallarının iadesi talebiyle açabilecekleri davalar ve bu davaların sonuçlarına göre Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) bireysel başvuruda bulunmalaridir. Son adım ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) gitmeleridir. AİHM'de açılacak davalarda özellikle mülkiyet hakkının ihlal edildiği üzerinde durulacaktır. Son dönemde Emvâl-i Metruke çerçevesinde dini kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda karşımıza çıkan üç önemli dava Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan (Han)*

Vakfı Davası ve Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası'dır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davası 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından açılmıştır. Dava dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM'den talep edilen Kozan'daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesidir. AYM 15 Haziran 2016 tarihinde başvuru yollarının tüketilmemesi sebebiyle başvurunun kabul edilemez olduğu kararına varmıştır. Bu karara rağmen 6 Aralık 2016'da Katalikos I. Aram AYM'nin başvurularını reddetmesi nedeniyle davayı AİHM'e taşıyacaklarını duyurmuş ve dava iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AİHM'e taşınmıştır. Ancak AİHM 2017 Martında iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile davayı reddetmiştir. Bunun üzerine Katalikosluğun hukukçuları tarafından yapılan açıklamalardan davayı ilk derece mahkemelerine götürme ihtimali de değerlendirilmekle birlikte esas hedefin AİHM'e yeniden başvuruda bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2019'da Katalikosluk iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını gerçekleştirmek üzere Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu konudaki beyanlardan anlaşıldığı üzere eğer iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa hem mülkiyet hakkının hem de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği gerekçesiyle bir kez daha AİHM'e gidilecektir. Tüm bu yargısal süreçte Emvâl-i Metruke Mevzuatı, Osmanlı Arazi Rejimi ve Osmanlı Vakıf Hukuku gündeme gelecektir. Çalışmamızda yukarıda belirtilen başlıkların Türk yargı sistemi ve AİHM'de yaşanacak gelişmeleri nasıl etkileyeceği konusunun hukuki bir bakış açısıyla ele alınması hedeflenmektedir. Unutulmamalıdır ki Türk Yargısı ya da AİHM'in bu konuda vereceği kararlar örnek karar niteliğine sahip olarak bundan sonraki hukuki gelişmeleri belirleyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Osmanlı Arazi Rejimi, Mülkiyet Hakkı, Din ve Vicdan Hürriyeti*

A LOOK AT THE EMVÂL-İ METRUCHE QUESTION IN RELATION TO THE ARMENIAN CHURCH CATHOLICOSATE OF CILICIA LAWSUIT

Abstract: *Today, one of the conflicts that has adapted by Turkey from Ottoman Empire is “abandoned properties” which means the properties of deported Armenians. As it is known, this matter is subject to several legal arrangements both in Ottoman Empire and in the Republic Period. Precautions had taken in order to prevent the loss of the right holder. However, today the most important legal issues related to abandoned properties are the cases which the ones who claimed to be departed Armenians’ heirs, ecclesiastics associations and pious foundations demanding the return of immovable properties. Regarding to their demands they may also apply individual application to Constitutional Court. As the final step they file an appeal to European Court of Human Rights. In those cases, they specifically assert their property right was invaded. Prospectively, Turkey will have to deal with the actions for infringement of property right and indemnity claims result from the 1915 issues. In the recent period, ecclesiastics associations and foundations established by non-muslim subjects in the Ottoman Empire are gaining importance. In this regard, currently three important cases are on the front burner. Those cases are Case of Armenian Catholicosate of Cilicia, Case of Sanasaryan Foundation and Case of Maryakop Armenian Church Foundation. Case of Armenian Catholicosate of Cilicia is sued by Armenian Apostolic Church, also by name Armenian Catholicosate of Cilicia in Lebanese records, which is in Antilyas a small town near Lebanese’s capital Beirut, on 28 April 2015. Firstly, the complaint was made due to infringement of property right by retaining Cilicia Saint Sofia Monastery’s and Sis Armenian Catholicosate Church’s land thereunder abandoned properties provisions. Secondly, the petition was made due to infringement of freedom of religion and conscience by retaining a prayer place. Lastly, plaintiff claimed his right to fair trial was invaded by prevention of attaining land register. Plaintiff demands from the Constitutional Court, the land in Kozan and the Monastery on the land, land registration of the Church and appurtenances in his plaint. If those claims are impossible to fulfill, plaintiff claims 100.000.000.00 TL compensation. Constitutional Court rejected the claims due to lack of exhausting internal authorities on 15 June 2016. Despite Constitutional Court’s decision, Catholicosate Aram I take the case before the court on 6 December 2016 even eliminating lack of exhausting internal authorities. European Court of Human Rights (ECHR) dismissed the*

case by reason of not exhausting internal authorities. While there is a possibility that the lawyers of Catholicosate of Cilicia will apply to the first instance court, according to the interpretations of the lawyers, the main aim is making an application to ECHR again. However, in 2019 Catholicosate of Cilicia applied to the Kozan second Instance Court for exhaustion of domestic remedies. As the lawyers of the Catholicosate declared, if the judgement will not fulfill their expectations, Catholicosate will make an application to the ECHR for the violation of property rights and freedom of thought and faith. This article purposes handling how the headings mentioned above will affect Turkish law system and ECHR from a legal perspective. It should be noticed that the decision made by Turkish Courts or ECHR will be precedents and it will determine the faith of following legal developments.

Keywords: *Constitutional Court, European Court of Human Rights, Ottoman Land Regime, Property Right, Freedom of Religion and Conscience*

Giriş¹

1915 olayları ve Ermenilerin sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine aktarılan sorunlardan birisi de Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüdür. Son dönemde soykırım iddialarının yanı sıra konuyu özel hukuk alanına çekme gayreti içine girilerek mülkiyet ile ilgili taleplere ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 27 Mayıs 1915'te çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu ve onu izleyen Emvâl-i Metruke ile ilgili hukuki düzenlemelerle evrensel bir hak olan mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile tazminat ve iade talepleri sürekli canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Yakın tarihlerde yazılan makalelerde, kitaplarda ve sarfedilen siyasi söylemlerde farklı bir hukuki strateji izlenerek sonuç alınabileceği düşünülen mülkiyet alanına ağırlık verilmesi istenmiştir. Nitekim makalemizin konusunu teşkil eden Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davasında Katalikosluğu temsil eden avukat Cem Sofuoğlu özellikle bu davanın “sadece bir mülkiyet davası olduğunu” vurgulayarak davanın kabulünün başka bir anlama gelmeyeceğinin altını çizmiştir.² Yine Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram tarafından dava ile ilgili hukuki çalışmalar yapmak için oluşturulan hukuk takımının başı olarak kamuoyuna tanıtılan uluslararası hukuk profesörü Payam Akhavan da benzer bir söylemde bulunmuş, bu dava ile sadece mülkiyet iddiasında bulunulduğunu Ermeni soykırımının tanınmasını talep etmediklerini vurgulayarak pragmatik bir amaçları olduğundan bahsetmiştir. Böylelikle bu davada Türkiye'nin 1915-1923 olaylarını soykırım olarak tanıması çağrısından uzaklaşarak, konuyu öncelikli olarak bir mülkiyet davası temeline dayandırmak konusunda son derece dikkatli bir biçimde hareket edilmiştir.³ Ancak dava ile ilgili olarak hukukçuların açıklamalarına karşın I. Aram'ın sözleri mülkiyet iddialarının sözde soykırımın tanınmasında yeni bir stratejinin yürürlüğe konduğunu göstermektedir. Katalikos bu davayı “Türkiye Cumhuriyeti ve onların selefleri olan

1 Bu çalışma 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında yapılan XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Ancak tebliğ metni yayınlanmamış ve bu süreçte konu ile ilgili yeni hukuki gelişmeler ortaya çıkmıştır. Konunun önemi ve uluslararası planda bazı ülkelerin attığı adımlar çerçevesinde çalışmanın yeniden gözden geçirilip, değerlendirilmesi ve eklemeler yapılmak suretiyle makale olarak yayınlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

2 Ersan Atar, “Armenian Church in Lebanon Seeks Return of Property in Turkey,” *Daily Sabah Minorities*, Nisan 30, 2015, <https://www.dailysabah.com/minorities/2015/04/30/armenian-church-in-lebanon-seeks-return-of-property-in-turkey>.

3 Carla Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis: Places of Worship and Religious Freedom Claims before the European Court of Human Right,” *California Law Review* 106, no. 2 (2018): 483.

Osmanlı ataları tarafından el konulan Ermeni mallarının iadesi amacının ilk hukuki adımı olarak nitelemiş ve bu davanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1,5 milyon Ermeni'nin 1915-1923 yılları arasında öldürülmesinin yüzüncü yılında hatıralarının yâd edilmesinin hemen ardından açılmasının özel bir anlamı olduğunu⁴ özellikle vurgulamıştır. Zaten dava açılmadan önce gerekli hukuki hazırlıkları yapmak üzere toplanan Erivan'daki uluslararası toplantıda yaptığı konuşmada da bunu açıklıkla ifade etmiştir. I. Aram'a göre "şimdi soykırım ve tazminat taleplerini birlikte dillendirmenin zamanıdır. Çünkü soykırımın tanınması sorumluluk ve tazminatı da beraberinde getirecektir. Tanıma ve tazminat birbirine bağlıdır."⁴ Bütün bu beyanlardan anlaşılacağı üzere 1915 olayları ile ilgili yeni strateji mülkiyet hakkı üzerinden Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesini sağlamaktır. Bundan sonra ise bir adım daha ileri gidilerek olayın ceza hukuku boyutu da gündeme getirilerek Uluslararası Ceza Mahkemesi de devreye sokulmaya çalışılacaktır. Ayrıca AİHM'de açılacak davalarda mülkiyet hakkının ihlal edildiği üzerinde durulacaktır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1915 olaylarına dayanan mülkiyet iddiaları ile ilgili olarak önümüzdeki günlerde artan oranda öncelikli olarak Türk yargı sistemi içinde ilk derece mahkemelerinde, ardından da AYM'de açılacak davalarla karşılaşılacaktır. İç hukuk yollarının kullanılması ile istenilen sonuca ulaşılamaması durumunda büyük ihtimalle davalar AİHM'e taşınacaktır. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise Türkiye AİHM'de 1915 olayları temelinde mülkiyet hakkının ihlali konusundaki davalarla ve tazminat talepleri uğraşmak zorunda kalacaktır.

Konunun bir başka önemli boyutu ise son dönemde Emvâl-i Metruke konusunda dini kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının ön plana çıkmaya başlamasıdır. Şu anda bu bağlamda Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan Vakfı (Han) Davası ve Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası olmak üzere üç önemli dava karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ermeni kaynaklarında bireysel mülkiyet davalarından önce kilise-katalikosluk gibi Ermeni dini kurumları ve Ermeni vakıflarının mülkiyet iddialarının öne çıkarılması konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Böylelikle Batı

4 "Aram I's Move: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Lost Property in Turkey." *Armenia Now Reporter*, Kasım 30, 1999, https://www.armenianow.com/genocide/63047/armenia_genocide_aram_i_lost_property_turkey_church_court_catholicos.

kamuoyunun daha fazla ilgisini çekebilecekleri gibi mülkiyet hakkının yanına bir de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasını ekleyerek özellikle AİHM'den istedikleri sonucu alabileceklerini düşünmektedirler.

Çalışma konusu olarak seçilen Ermeni Katalikosluğu Davası'nın bazı önemli özellikleri bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu dava Ermeni Apostolik Kilisesi'nin açtığı ilk dava değildir. 2012'de İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi Sanasaryan Vakfı'nın mallarının iadesi için bir dava açmıştır. Ancak Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası hem AYM ve AİHM süreci hem de AİHM'in iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile davayı kabul etmemesinden sonra ilk derece mahkemesine başvurulması sebebiyle önümüzdeki günlerde üzerinde yoğun tartışmaların yapılacağı, verilecek yargı kararları ile Emvâl-i Metruke meselesi ile ilgili önemli ipuçları verecek, hukuken öncelikli olarak analiz edilmesi gereken bir davadır.

Yakın gelecekte mülkiyet hakkı ve din ve vicdan hürriyetinin ihlali iddiaları ister istemez Osmanlı Hukukunu, Osmanlı Arazi Rejimini, Osmanlı Vakıf Hukukunu ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nı da gündeme getirecektir. Ortaya çıkan mülkiyet iddiaları bize Osmanlı Arazi Hukuku içerisinde yer alan bütün arazi türlerinin Emvâl-i Metruke ile yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dava ve Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşımıza çıkabilecek hukuki sorunlar mutlaka dava konusu olan taşınmazların firari, mütegayyip ve sevk ve iskâna tabi Ermeniler'le mi ilgili olduğu, yoksa Emvâl-i Metruke kapsamında yer almayan Ermeni mallarını mı kapsadığının titizlikle araştırılmasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Yine dini kurumlara ait mülkiyet iddialarında ortada bir vakıf olup olmadığı, bu vakfın cemaat vakfı mı yoksa zimmiler tarafından kurulan hayrî vakıflar mı olduğu konusu da belgeler ışığında dikkatli bir biçimde araştırılmalıdır. Mesela bu konuda yakın zamanda sonuçlandırılan Sanasaryan Vakfı (Han) Davası önemli bir örnek teşkil etmektedir. 2011 yılında Türkiye Ermeni Patrikliği tarafından Sanasaryan Han'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü adına yapılan yolsuz tescil işleminin iptal edilip, söz konusu taşınmazın Sanasaryan Vakfı adına tescil edilmesi için ilk derece mahkemesinde dava açılmıştır. Davada Sanasaryan Vakfı'nın cemaat vakfı mı yoksa mazbut vakıf mı olduğu en temel hukuki problem olarak ön plana çıkmıştır. İlk derece mahkemesi vakfın mazbut vakıf olduğuna hükmedip, davayı reddedince davacı Yargıtay'a başvurmuş ve Yargıtay 1. Hukuk Dairesi bilirkişi raporu çerçevesinde vakfın cemaat vakfı olduğu, bu nedenle taşınmazlarının yeni Vakıflar

Kanunu hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gerekçesiyle ilk derece mahkemesinin kararının davacı lehine bozulmasına karar vermiştir.⁵ Oysa Osmanlı döneminde kurulan Sanasaryan Vakfı'nın niteliğinin Osmanlı Vakıf Hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Berna Durmuş'un konu ile ilgili makalesinde Osmanlıca vakıf senedine dayanarak son derece isabetli bir biçimde tespit ettiği üzere 1901 yılında Ağa Migirdiç Sanasaryan'ın kurduğu vakıf Osmanlı Hukuku kuralları çerçevesinde hayrî bir vakıftır. Durmuş Sanasaryan Vakfı'nın vakfiyesi ve zeylini incelemesi sonucunda Ağa Sanasaryan'ın kendi mülkiyetinde bulunan taşınmazlarını tamamen hayır amacı ile fakir Ermeni çocuklar yararına vakfettiğini ve vakfın usulüne uygun olarak mahkemece tescil edildiğini tespit etmiştir. Daha sonra sadece vakıf mallarda uygulanması mümkün olan istibdal işlemi gerçekleştirilmiş, istibdalle ilgili olarak vakfiyeye yapılan zeyl de usulüne uygun olarak mahkemece tescil edilmiştir. Bütün bu bilgiler ve kayıtlar çerçevesinde Osmanlı Hukuku'na göre Sanasaryan Vakfı'nın hayrî, sahih ve icare-i vahideli vakıflardan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vakfiyesi bulunan, taşınmazları nam-ı mevhum veya nam-ı müstear adına değil, vakıf adına tescil edilmiş olan Sanasaryan Vakfı'nın cemaat vakfı olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Nitekim davalı vekillerinin talebi üzerine Yargıtay 1. Hukuk Dairesi dosyayı yeniden inceleyerek, vakfın cemaat vakfı değil, mazbut vakıf olduğuna hükmetmiştir.⁶ İnceleme konusu yaptığımız Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan Vakfı Davası ve AYM'nin 12.9.2019 tarihinde karara bağladığı Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası gibi örneklerin de gösterdiği üzere Emvâl-i Metruke konusunda yapılacak çalışmaların Osmanlı Hukuku, özellikle de Osmanlı Arazi ve Vakıf Hukuku üzerinde yoğunlaşması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Her üç davanın da AİHM önüne götürülme ihtimali göz önüne alındığında konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Ermeni Katalikosluğu'nun Kısa Tarihçesi ve Emvâl-i Metruke ile Bağlantısı

İlk Ermeni kilisesi 4. Yüzyıl'da şimdi Ermenistan sınırları içinde olan Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de açılmıştır. Bölgesel jeopolitik

5 Berna Durmuş, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi," *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018* içinde, der. Alev Kılıç, (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2019), 139.

6 Durmuş, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı," 156-161.

gelişmeler ve Ermeni siyasi ve kültürel hayatındaki uyanışla birlikte başka dini merkezler de ortaya çıkmıştır. Eçmiyazın Katalikosluğu dışında Akdamar Katalikosluğu, İstanbul Patrikliği, Kudüs Patrikliği ve Sis'teki Kilikya Katalikosluğu önemli ruhani merkezler olmuştur. Katalikos kelimesi Yunanca evrensel anlamına gelip, katalikosluk da kilisesi her tarafa yayılmış, kadimden beri var olan anlamını taşımaktadır. Katalikosluk Ermeni kilisesinde patrikten üst bir unvan olup, vaftiz ve takdis törenlerinde kullanılan kutsal yağı (mürön) hazırlama ve piskopos takdis etme yetkisine sadece katalikoslar sahiptir. Kuruluşundan 10. Yüzyıl'a kadar Eçmiyazın'da olan Katalikosluk bu bölgenin istilaya uğraması ile birlikte 1292 yılında Sis'e (Kilikya) taşınmış, 1441 yılında Memlûkların bölgeye hâkim olmaları üzerine Katalikosluk Eçmiyazın'a geri dönmüştür. Ancak bir kısım ruhban Sis'te kalarak Katalikosluğu sürdürmüştür. Böylelikle Kilikya Katalikosluğu otonom bir yapıya bürünmüştür. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra millet sistemini kurunca İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ni Ermeni milletinin hukuki temsilcisi olarak kabul etmiştir. Ancak Fatih'in tayin etmiş olduğu Ermeni patriğinin bütün Ermeni cemaati ve kiliseleri üzerinde otorite kurup kurmadığı konusu tartışmalıdır. Ermeni milletinin resmen 1461'de kurulduğunu söyleyen yazarlar olduğu gibi⁷ ancak 17. Yüzyıl'dan itibaren Ermeni patriğinin Anadolu ve Rumeli'deki Ermeni cemaati üzerinde hâkimiyet sağladığını iddia edenler de vardır.⁸ Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Kilikya bölgesi Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi üzerinde Eçmiyazın mi yoksa Kilikya Katalikosluğu'nun mu etkin olacağı üzerinde önemli tartışmalar yaşanmıştır.⁹ Öte yandan İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi de Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun statüsünü ve yargılama alanını kısıtlamıştır. Eçmiyazın 19. Yüzyıl'ın başlarında Rusya'nın egemenliği altına girince İstanbul Ermeni kiliselerinde Sis Katalikosluğu'nun etkisi artmıştır.

7 H.A.R.Gibb, Harold Bowen. *Islamic Society and the West*, C. II (London: Oxford University Press, 1969), 221; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 11.Bası (Konya: Sayram Yayınları 2019), 194.

8 Kevork B. Bardakjian, "The Rise of Armenian Patriarchate of Constantinople," *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, C. I (New York: 1982), 90; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 197.

9 Eçmiyazın ve Kilikya Katalikosluğu arasındaki tartışmalar doktrinel olmaktan çok yargı ve hâkimiyet bölgelerine ilişkindir. 1663'te II. Simeon Katalikos seçildikten sonra kendisini "Bütün Ermenilerin Katalikosu" olarak nitelerken, Eçmiyazın Katalikosu Pilippos'u sadece "Ermenilerin Katalikosu" olarak adlandırmıştır, Dickran Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate from the Fall of the Armenian Kingdom in 1375 to 1915," *Armenian Cilicia* içinde, der. Richard G. Hovannisian ve Simon Payaslian, *Historic Armenian Cities and Provinces* (California: Mazda, 2008), 305.

Ermeni kilise hiyerarşisinde en üstte ulu Patrik veya Katalikos denilen kişi bulunmuştur. İkinci sırada patrik veya özel katalikos, üçüncü sırada metropolid ve en altta bişop adı verilen yardımcı piskopos yer almıştır. Ayrıca İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı olarak "katalikos" ve "marhasa" denilen görevliler de mevcuttur. Katalikos ve marhasaların atanması belirli bir miktar pişkeş ödendikten sonra merkezden verilen beratlarla gerçekleşmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliği ruhani olarak daha alt derecede olmasına rağmen Payitahtta bulunması ve millet sistemi çerçevesinde Ermeni Patriği'nin Ermeni milletinin başı olarak kabul edilmesi sebebiyle Kilikya ve Eçmiyazın Katalikosluğu ile Kudüs Patrikliği'nden dini yetkiler bakımından daha üst konumda olmuştur.

Osmanlı döneminde İstanbul Ermeni Patrikliği ile Kilikya ve Eçmiyazın Katalikosluğu ve Kudüs Patrikliği arasındaki ilişkiler yatay ilişki olarak nitelendirilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı'nı ilanını izleyen süreçte Millet Nizamnameleri hazırlanmış, 1863 yılında da Ermeni Milleti Nizamnamesi kabul edilmiştir. Bu nizamnamede İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Kudüs Ermeni Kilisesi ile ilgili düzenlemeler yer alırken Kilikya Ermeni Katalikosluğu ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak Ermeni Milleti Nizamnamesi kabul edildikten sonra Ermeni Milli Konseyi kurulunca Kilikya Ermeni Katalikosluğu da onun yetki alanı içine girmiştir. Doğrudan doğruya padişahla görüşme yetkisine sahip olmayan Katalikos Milli Meclis ve İstanbul Ermeni Patrikliği aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Ayrıca yeni düzenlemelere göre Kilikya Katalikosluğu'na bağlı piskoposların seçiminin de Milli Meclis tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bundan sonra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi ile Kilikya Ermeni Katalikosluğu arasında yetki tartışmaları gittikçe büyümüş, dönemin Kilikya Katalikosu Mıgırdıç Keyifzizyan İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin bazı taleplerini ret ederek Osmanlı yönetiminden Katalikosluğun bağımsız yapısının korunmasını istemiştir. Ermeni sorununun ortaya çıktığı ilk belgeler olarak kabul edilen Ayestafanos ve Berlin Antlaşmaları'nın hazırlanması sürecinde konu uluslararası bir nitelik kazanırken ne Kilikya Ermeni Katalikosluğu ne de Eçmiyazın Katalikosluğu bu süreçte aktif rol oynayamamış ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi ön plana çıkmıştır. 1902 yılında 1915 olayları sırasında bu görevi yürüten Sahak Kabayan Kilikya Meclisi tarafından Katalikos olarak seçilmiş, bu seçimi o dönemde İstanbul Ermeni Patriği olan

10 Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 82-83.

Mağayan Ormanyan derhâl onaylamıştır.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın başlarında Katalikos II. Sahak bölgedeki Ermeniler'le Türk otoriteleri arasında arabuluculuk yaparak tutuklanan bazı Ermeniler'in serbest bırakılmasını ya da sadece sürgünle cezalandırılmalarını sağlamıştır. 1915 yılının Eylül ayında II. Sahak'tan Halep'e gitmesi istenmiştir.¹² 1916 Mayısında Cemal Paşa Katalikos II. Sahak'la Halep'te bir araya gelmiş, Türk Hükümeti'nin İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Eçmiyazin'deki Katalikosluk ile bütün bağlarını koparacağını, Sis'teki Katalikosluk ve Kudüs Patrikliğine de son verileceğini, bunların yerine Ermeniler için tek bir dini otorite tesis edileceğini söylemiştir. Bu dini otoritenin başında bir çeşit patrik-katalikos olacak ve Kudüs'te ikamet edecektir. Cemal Paşa bu yeni makamı II. Sahak'a teklif etmiştir. 11 Ağustos 1916 tarihinde İttihat ve Terakki hükümeti çıkardığı nizamname ile Kilikya (Sis) Katalikosluğu ile İstanbul ve Kudüs Patrikhaneleri'ni birleştirmiş, Eçmiyazin Kilisesi ile tüm bağlar kopararak son Kilikya Ermeni Katalikosu II. Sahak Patrik-Katalikos unvanı ile Ermeni Kilisesi'nin yeni başı olarak tayin edilmiştir. Ancak bu düzenleme uzun ömürlü olmamış, 1918 Kasımında İstanbul Patrikhanesi yeniden tesis edilince II. Sahak da Kilikya Katalikosu olarak Kilikya'ya (Adana ili Kozan ilçesine) geri dönmüştür. Geri dönüşten sonra AYM'ye sunulan bireysel başvuru dilekçesinde de belirtildiği üzere manastır, kilise ve içindeki eşyalar Katalikosluğa iade edilmiştir.¹³ 1921 yılında Fransızlar'ın Kilikya'dan çekilmesi ve bölgede yaşayan Ermeniler'in büyük bölümünün oradan ayrılması üzerine II. Sahak 25 Kasım 1921 tarihinde bir kez daha Kilikya'yı terk etmiş ve Aralık ayının ilk günü Halep'e ulaşmıştır. 1921 ile 1930 yılları arasında Kilikya Katalikosluğu Halep-Beyrut-Şam-Zahle-Halep şehirleri arasında sürekli yer değiştirmiş, son olarak Beyrut'a yerleşme

11 23 Nisan 1903'te göreve başlayan II. Sahak Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun Kilikya topraklarındaki son katalikosudur. Onun zamanında Eçmiyazin ve Sis Katalikosluğu arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. 1915'te önce Halep ardından Kudüs ve Şam'a gitmiştir; Kabayan ile ilgili bilgi için bkz. "Birth of Catholicos Sahag II Khabayan," *Milwaukee Armenians*, Mart 23, 2017, erişim Temmuz 03, 2017, <https://milwaukeearmenians.com/2017/03/23/catholicos-sahag-ii-khabayan/>.

12 I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul Ermeni Patriği Ormanyan'ın "The Church of Armenia" kitabında yer alan verilere göre Kilikya Katalikosluğu'nun Osmanlı Devleti'nde 214 kilisesi ve 267 papazlık bölgesi vardır. Buna mukabil İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin 1634 kilise ve 1778 papazlık bölgesi, Eçmiyazin Katalikosluğu'nun 1650 kilise ve 1660 papazlık bölgesi, Kudüs Patrikhanesi'nin 18 kilisesi ve 10 papazlık bölgesi, Akdamar Katalikosluğu'nun ise 272 kilise ve 194 papazlık bölgesi bulunmaktadır, Simon Payaslian, "The Destruction of the Armenian Church during the Genocide," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 1, no. 2 (2006): 164.

13 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu," Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, 3.

talebinin kabul edilmesi üzerine Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki bir kasaba olan Antilyas'a yerleşmiştir.¹⁴

Maxime Gauin Fransız arşiv belgelerine dayanarak yaptığı çalışmasında Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun ve Kilikya bölgesinde yaşayan Ermeniler'in bölgeyi terk etmesi ve geride kalan malları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu veriler bize Katalikosluğun ve bölgedeki Ermeniler'in Kilikya'yı terk etmesinde Türk Hükümeti'nin herhangi bir payının bulunmadığını, aksine Ankara Anlaşması'na sadık kaldığını ve Ermeniler'in bölgeyi terk etmesini istemediğini göstermektedir. Fransız belgelerinde Hristiyan nüfusu propaganda faaliyetleri ve zaman zaman zor kullanarak Kilikya'dan ayrılmaya zorlayan Ermeni komitelerinden bahsedilmektedir. Franklin-Bouillion da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bilgi notunda Hristiyan cemaatlerin reislerinin beyanlarına dayanarak Ermeni komitelerinin bu konuda düzenli bir baskı ve tehdit yaptığı konusunda kanıtlar olduğunu bildirmektedir. Hatta bu yüzden mütegayyip ve bölgeyi terkeden kişilerin mallarının korunması için kurulan komisyonlara Ermeni temsilcilerin katılımının engellendiğinden söz etmektedir. 1921 yılı Aralık ayı sonlarında Hatay'da bulunan Le Temps gazetesi muhabiri de bu bilgileri teyit etmiştir.¹⁵ Yine 16 Aralık 1921 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand Avetis Ahoronian ve Gabriel Naradokyan ile yaptığı görüşmede Kilikya bölgesinden Ermeniler'in toplu göçünün büyük oranda "meçhul kişilerin ve komitelerin ateşli propagandasına" bağlı olduğunu ifade etmiştir. Briand "bilinmeyen kişiler ve komiteler" sözüyle diplomatik bir dil kullanmış olmakla birlikte kimleri kastettiği açıktır. Briand aynı suçlamaları Fransız parlamentosundaki sunumunda da tekrarlamıştır.¹⁶ Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta gerek Fransız askeri istihbaratının gerekse bölgedeki Fransız üst düzey görevlilerin hazırladıkları

14 Kilikya (Sis) Ermeni Katalikosluğu'nun kısa tarihçesi için bkz. Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate," 297-307; Payaslian, "The Destruction of the Armenian Church during the Genocide," 149-164; Dickran Kouymjian, "Armenia from the Fall of the Cilician Kingdom (1375) to the Forced Emigration under Shah Abas (1604)," *The Armenian People from Ancient to Modern Times, C. 2, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* içinde, der. Richard G. Hovannisian (New York: St. Martin's Press, 1997), 1-50.

15 Fransız muhabir şunları yazmaktadır: "Yöneticilerin uzlaşmacı politikalarını engelleme ve göçü teşvik etmek için sistematik propaganda devam etmektedir. Bu durum geride kalan malları korumak için Fransız yetkililerin kurduğu komisyonlara Ermeniler'in katılımını önlemektedir. Bu konuda Ermenilere ciddi tehditler yapılmaktadır." Maxime Gauin, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)," *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 82.

16 Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 83-84.

raporlarda bölgedeki Türk idarecilerin konu ile yakından ilgilendiklerini ve Hristiyanlara ve mallarına herhangi bir zarar gelmemesi için çaba harcadıklarını özellikle vurgulamalarıdır. Fransız askeri istihbaratı Ermeniler'in birkaç fanatikten kaynaklanan ufak tefek sıkıntılarla karşılaştıklarını, buna karşılık son derece isabetli bir biçimde seçilen üst düzey yerel yöneticilerin tarafsız bir idari anlayışı benimsediklerini ve Ankara Antlaşması'na bağlı olduklarını, başka bir yerde olsaydı merkezi hükümetin çabalarına rağmen dirayetsiz ve kötü yerel yöneticiler yüzünden daha olumsuz şartların ortaya çıkabileceğini kaydetmişlerdir. Benzer biçimde Adana ve Antep'teki Fransız konsolosları Kilikya mutasarrıfından övgüyle söz etmektedirler. Konsolosların raporlarında mutasarrıfın 6 Aralık 1921 tarihinde dini liderler ve şehrin önde gelen kişileriyle bir araya gelerek, onlara Hristiyanları tehdit eden veya intikam alma duygusuyla misilleme yapabilecek Müslümanlara karşı etkili önlemler alınacağı konusunda güvence verdiğini bildirmişlerdir. Bu durum işinde gücünde olan, terör örgütleriyle bağlantısı olmayan Ermenileri rahatlatmıştır.¹⁷ Fransız kaynaklarından nakledilen bilgiler bize Türk Hükümeti'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bölgeden ayrılması için herhangi bir baskı yapmadığını, Katalikosluğun tamamen kendi isteği ya da Ermeni komitelerinin bu konudaki talep ve baskılarıyla bölgeyi terkettiğini göstermektedir.¹⁸

Soğuk Savaş yıllarında diaspora Ermenileri'nin Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Eçmiyazin Katalikosluğu ile ilişkileri sınırlanınca özellikle ABD ve Batılı müttefikleri Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na büyük önem atfetmişlerdir. Bu çerçevede diasporadaki kiliselerin önemli bir kısmı Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun idaresi altına girmiştir. ABD ve müttefikleri bu konuda Taşnaklar'ın da desteğini sağlamıştır. Taşnak etkisinin artmasıyla birlikte Kilikya Ermeni Katalikosluğu Türkiye'ye karşı radikal fikirleri savunan bir kurum haline gelmiştir.¹⁹

Makalemizin ana konusunu teşkil eden Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nı ilgilendiren en önemli mesele Katalikosluğa ait menkul ve gayrimenkul malların Emvâl-i Metruke kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. AYM'ye verilen dava dilekçesinde sadece

17 Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 87-88.

18 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 79-88.

19 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments Turkey-Armenia Relations," *Review of Armenian Studies* 36 (2017): 20.

taşınmaz mallardan söz edilerek tarihi Kilikya (Sis) Katalikosluğu arazisi üzerinde olduğu iddia edilen manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti ve sonrasında müvekkil adına tescilli talep edilmektedir. Fakat dilekçede manastır ve kilise binaları dışında diğer müstemilatlar kavramından hangi taşınmazların kastedildiği anlaşılamamaktadır. Osmanlı Devleti'nde genellikle kilise ve manastırların tarla, bağ, bahçe, değirmen, dükkân, ev, zeytinlik, ekmek fırını, otlaklar, meralar gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir.²⁰ Dolayısıyla diğer müstemilat kavramı içinde bu tür taşınmazların bulunma ihtimali de vardır. Ayrıca eldeki verilere göre Kilikya Katalikosluğu'nda son derece değerli dini eserler, el yazmaları, ayinle ilgili eşyalar ve sanat eserleri de bulunmaktaydı. Bu nedenle bu başlıkta özellikle 1915'te Emvâl-i Metruke ile ilgili yapılan düzenlemelerde çalışma konumuzla bağlantılı olan hükümlerden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Emvâl-i Metruke konusunda ilk hukuki düzenleme olarak kabul edilen 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) mallarının durumu ile ilgili açıklamalarda bulunulmakta ve ilkeler tespit edilmektedir. Karara göre geride bıraktıkları menkul malları veya bunların bedelleri kendilerine ulaştırılacak, köylerdeki emlak ve arazi kıymeti takdir edildikten sonra buralara yerleştirilecek olan göçmenlere dağıtılacaktır. Kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan gayrimenkuller de sayısı, cinsi, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan Ermenilere ait zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle, dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.²¹ Meclis-i Vükelâ kararı ile aynı gün yani 30 Mayıs 1915'te Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 15 maddeden oluşan "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname" hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Talimatnamenin 2.

20 Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18.Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: 2016), 185. Bu konudaki örnekler için bkz. 180-188.

21 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)* (Ankara: AVİM, 2017), 16-17.

maddesinde “nakledilen Ermeniler’in taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilecekleri “ belirtilmiştir. Heyeti Vükelâ kararından sonra Ermeniler’in geride bıraktıkları mallar konusunda daha açık ve ayrıntılı bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde 34 maddeden oluşan “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emvâl ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”²² çıkarılmış ve yürürlüğe konmuştur. Talimatnamenin 6. maddesine göre kiliselerde bulunan eşya ve tasvirlerle kutsal kitaplar ayrıntılı bir biçimde deftere kaydedilip, bir tutanağa bağlanarak yerlerinde muhafaza edilecektir. Daha sonra bunlar, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildiği yerlere yerel hükümet tarafından gönderilecektir. Talimatnamede Ermeniler’in geride bıraktıkları gayrimenkul mallarla ilgili de ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. 7. maddeye göre yer değiştiren ahaliden her birine ait terk edilmiş emlâk ve arazi cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri sahiplerinin isimleriyle birlikte defterlere kaydedilecektir. Ayrıca her köy ve kasabaya ait terk edilmiş emlâk ve arazi için de terk edilmiş mallar cetvelleri düzenlenerek İdare Komisyonlarına verilecektir. Talimatnamenin 16. maddesinde dükkân, han, hamam, fabrika ve depo gibi gelir sağlayan binalarla, göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binaların ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geri kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlık alanları dışında kalan emlâk ve arazinin (bu araziler 18. maddede belirtilen bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi yerlerdir) Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları veya bu komisyonların gözetimi altında o bölgenin idarî ve malî memurlarından oluşan heyetler aracılığı ile açık arttırma suretiyle satışa çıkarılması hükme bağlanmıştır. 20. maddeye göre Ermeniler’in geride bıraktıkları emlâk ve arazileri satın almak için istekli çıkmazsa iki seneyi geçmemek üzere kiraya verilebilirler. Ancak bunun için kiralayan kişi bu emlâk ve arazide bir zarar meydana getirecek olursa zararı tazmin etmeyi taahhüt etmek zorundadır (madde 20). Satılan ya da ortakçılık usulüyle kiraya verilen emlâk ve arazinin cinsi, miktarı, yeri, satılması, kiralınması konusundaki bilgiler, satın alanın ya da kiralayanın ismini de bildirmek suretiyle ayrıntılı cetveller halinde düzenlenecektir (madde 21). Satış ve kiradan elde edilen para sahibi adına emaneten mal sandıklarına yatırılacak, daha sonra verilen bilgiler uyarınca sahiplerinin hesaplarına aktarılacaktır (madde 22).

22 Talimatnamenin tam metni için bkz. Salâhaddin Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı* (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 49-56.

26 Eylül 1915 tarihinde “14 Mayıs 1331 Tarihli Kanûn-ı Muvakkat Mûcibince Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” çıkarılmıştır²³. Kanunun 1. maddesine göre 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu) tarihli Kanun hükmü gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçlar, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edilecektir.

Muvakkat Kanunun en önemli hükmü 1. maddesinde bildirilen gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin²⁴ Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından belirlenecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahiplerine verilecek olmasıdır.²⁵

1915 te çıkarılan kanunun uygulanabilmesi amacıyla “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” başlıklı 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname çıkarılmıştır.²⁶

23 Kanunun tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 63-67; (neden sarıya boyandığını anlayamadım) Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke* (Ankara: Adalet Yayinevi, 2014), 96-99.

24 Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak karşımıza çıkan icareteynli vakıf uygulaması Hanefi mezhebinde istisnai olarak kabul edilen uzun süreli kira akdine konu olan vakıf türlerinden birisidir. İcareteyn çift kira akdi demektir. İcareteynli vakıflarda kiracıardan icare-i muaccele ve icare-i müeccele olmak üzere iki ayrı kira bedeli alınır. İcare-i muaccele peşin kira bedeli olup, vakıf malın gerçek değerine eşit ve yakın bir bedeldir. İlk kiralama sırasında ödenir. İcare-i müeccele ise periyodik ödemelerden oluşan kira bedeli olup, kiracı her yıl veya ay sonunda ödeme yapar. İcareteynli vakıflarda arazi üzerine yapılan binalar ve dikilen ağaçların mülkiyeti vakıf hükmü şahsiyetine ait olur. İcareteynli vakıf mutasarrıfı sahip olduğu tasarruf hakkını vakfın mütevellisinin iznini alarak başkasına ferağ edebilir. Mutasarrıf öldüğü zaman vakıf arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı mirasçılara örfi hukuk kurallarına intikal eder, Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 344-346; Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in geride bıraktıkları icareteynli vakıf malları üzerinde sadece tasarruf hakları olup, mülkiyetine sahip değildir. Ayrıca görüldüğü üzere bu arazi üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyeti de vakfa aittir; Müsakkafat terim olarak gelir getiren bina anlamına gelirken, müstegallat da çiftlik, ev, işhanı, bağ bahçe gibi gelirlerinden yararlanan malları ifade etmektedir. Bu çerçevede bu mallar üzerinde göç eden Ermeniler'in sadece tasarruf yani kullanma hakkı olduğu, bu gayrimenkullerin mülkiyetine sahip olmadıkları unutulmalıdır.

25 Kanun-ı Muvakkatin maddelerinin hukuki yorumu hakkında bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 28-32.

26 Nizamnamenin tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 63-67; Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke*, 85-100; maddelerin açıklaması ve hukuki yorumu için bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 32-36.

Nizamnamenin 1. maddesine göre nakil olunan kişilere ait taşınmaz malların bulunduğu her ilçede Tüzüğün tebliğ edilmesinin ertesi günü o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcutsa vakıflar dairesinden alınacak birer memurdan oluşacak bir heyet kurulacaktır. Bu heyet ilk olarak adı geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden üç gün içinde bir cetvelini çıkarıp mühürleyerek Tasfiye Komisyonuna verecektir. Nakil tarihi ilk nakil emrinin verildiği gündür.

2. maddeye göre heyet birinci maddedeki işlemleri gerçekleştirdikten sonra tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibariyle nakledilen gerçek kişiler, dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz mallarla ilgili ikişer nüsha defter düzenleyecektir. Her defter taşınmazların sokak ve mevkii, yazılı kıymetleri, hisseli ise hisse miktarları, mevcut durumunu ve sahiplerinin ismini içerecektir. Tamamen boşaltılmış köylerde vergi kayıtlarındaki esas kullanıcıya (mutasarrıf-ı hakiki) itibar edilecek, gerekirse köy kâtipleri, tahsildarlar ve o köylere yakın diğer köylerdeki yaşlı ve sözüne güvenilir kimselerin bilgilerine başvurulacaktır.

3. maddeye göre düzenlenen defterler heyet tarafından imzalandıktan sonra birer nüshası incelenmesi için İdare Meclislerine, ikinci nüshası ise ilgililerin başvurusu durumunda hazır bulunması amacıyla Tapu Sicili Müdürlükleri'ne verilecektir. İdare Meclisi kendisine sunulan nüshayı inceledikten sonra onaylayıp, deftere kaydedilmiş olan bina ve arazilerin kıymetini takdir edip, Maliye ve Vakıflar Hazinesine ulaştıracaktır. Ayrıca onaylı bir örneği de Tasfiye Komisyonuna teslim edilecektir. 16. maddeye göre ise kiliselerdeki mevcut eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecek, okullarla manastırların bütün malzemelerinin kullanım hakkı Milli Eğitime devir olunacaktır.

Emvâl-i Metruke konusunda Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren artık Emvâl-i Metruke Mevzuatı uygulanmayacaktır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından önce ailesini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak ülke dışına giden ve dönenlerin mallarına Tasfiye Komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazinece el konulmamış ve müdahale

edilmemişse bundan sonra müdahale edilmeyecektir. 05.02.1341(5 Şubat 1925) tarihli “Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmaz Mallarına Müdahale Edilmemesi Hakkındaki Kararname”ye göre bu suretle giden ve dönenlerin taşınmaz mallarına el konulmuş, ancak Antlaşma’nın yürürlüğe konulduğu tarihte başında bulunuyorlarsa bu kişilerin mallarının iadesinin de de kanunların ruhuna uygun olacağı belirtilmiştir. Bu tarihte mallarının başında olan kişiler daha sonra hayatlarını kaybederlerse malları mirasçılarına intikal edecektir.²⁷

Son olarak konumuz açısından üzerinde durmak istediğimiz düzenlemeler 1928 yılında peş peşe çıkarılan iki kanundur. Bunlardan ilki 24.05.1928 tarihli “Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikane Tevzi ve Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun” dur. Bu kanunla Emvâl-i Metruke düzenlemeleri uyarınca Hazinece el konulan taşınmazların eski sahiplerine iade edilmeyeceği açık bir biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca firari ve mütegayyip olmayıp, mallarına yanlışlıkla el konulan kimselerin bunu mahkemede ispatlamaları durumunda sadece bedelinin ödenebileceği, mallarının iade edilmeyeceği hükme bağlanmıştır.²⁸ 1928 yılındaki ikinci hukuki düzenleme 30 Mayıs 1928 tarihli “Emvâl-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun” dur. Bu kanununun birinci maddesiyle 31 Mayıs 1928 sonunda terk edilmiş mallar cari hesaplarının matlup bakiyeleri 1928 mali yılı gelir bütçesinin çeşitli gelirler faslına irat kayıt edilmiş ve bundan sonra ortaya çıkacak gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı belirtilmiştir.²⁹

Emvâl-i Metruke mevzuatı içinde yer alan ve konumuz açısından önem arz eden bu düzenlemelerin ilgili maddelerini kısaca yorumlamak

27 Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 194-196; Akyılmaz, *Osmanlı Devleti’ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 50.

28 “Mübadeleye tabi kişilerden terk edilmiş olanlar hariç olmak üzere tüm terk edilmiş malların bu Kanunun yürürlük tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanlardan başkası Maliye Hazinesine intikal eder.” md. 6; “15 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmaz mallara gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek Hazine uhdesinde bulunsun, hükmen tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip, ancak kararlaştırılmış kıymetleri 15 Nisan 1341 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesinden ödenir,” md. 7.

29 Her iki kanun da tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 161-164, 169; Hukuki yorumları konusunda bkz. Ömer Bağcı, *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 96-101.

yararlı olacaktır. 30 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Heyet-i Vükelâ Kararı, aynı gün çıkarılan Talimatname ve 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamelerin menkul mallarla ilgili olarak yapılan düzenlemelerine bakıldığında sevk ve iskân edilenlerin isterlerse taşınabilir mallarını yanlarında götürebilecekleri, götüremedikleri menkul mallarının ise daha sonra kendilerine ulaştırılacağı, bu mümkün olmazsa bedellerinin teslim edileceği hüküm altına alınmıştır. 10 Haziran tarihli Talimatname'nin 6. maddesinde kiliselerde bulunan eşyalar, tasvirler ve kutsal kitaplarla ilgili özel bir düzenleme yapılarak, bu eşyaların ayrıntılı bir biçimde deftere kaydedilip, bir tutanağa bağlanarak yerlerinde muhafaza edileceği belirtilmektedir. Daha sonra bunlar, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildiği yerlere yerel hükümet tarafından gönderilecektir. 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname'nin 16. maddesinde de benzer bir düzenleme yapılmış olup, kiliselerdeki mevcut eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecektir. Bu maddede diğer düzenlemelerden farklı olarak okullarla manastırların bütün malzemelerinin kullanım hakkının Milli Eğitim devir olunacağı hükmüne yer verilmiştir. Ermeniler'in kendi kaynaklarında Katalikos II. Sahak'ın Kilikya'dan ayrılmadan önce kilisedeki kutsal emanetleri Halep'e gönderdiği yönünde bilgiler yer almaktadır. Sahak bu konuda Vardapet isimli şahsı görevlendirmiş ve kilisede bulunan en değerli el yazmaları, ayinle ilgili eşyalar (ki bunların içinde Saint Gregory, Nicholus, Sylvester ve Barsouma'ya ait kutsal emanetler de vardır), kutsal emanet sandığı, kutsal yağın hazırlanması için kullanılan kazan (içinde kutsal yağ ve su bulunan), yüzlerce kutsal kap ve tarihi eser Halep'e gönderilmiştir. Hatta Vardapet daha sonra Kilikya'dan Halep'e götürülen eşyalarla ilgili "Rescued Armenian Treasures from Cilicia" adıyla bir kitap yazmıştır. Bu gün Antelyas'taki Kilikya Müzesi'nde bu eşyalar sergilenmekte ve Müzenin temel koleksiyonunu oluşturmaktadır.³⁰ Bu bilgilerden anlaşılacağı

30 Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate," 306-307; burada konu ile ilgili Amerika'da 2010 yılında açılmış bulunan ilgi çekici bir davadan bahsetmek yararlı olacaktır. Dava Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait el yazması Zeytun İncil'i (Zeytun Gospel Bibel) ile ilgilidir. Bu İncil'in yedi sayfası çalınmış olup, çalınan yedi sayfa Paul Getty Museum'da sergilenmekteydi. Katalikosluğun Amerika kolu 2010 yılında ilgili sayfaların iadesi talebiyle dava açmıştır. Zeytun İncil'i Ermeniler için çok önemli olduğu kadar aynı zamanda paha biçilmez el yazması bir eserdir. İncil'deki minyatürler 1256 yılında Katalikos I. Konstantin zamanında Toros Roskin tarafından çizilmiş, daha sonra Ermenistan'da Erivan'daki müzede korunmuştur. İncil'in yedi sayfasının 1915-1918 yılları arasında çalınıp, Amerika'daki müzeye satıldığı iddia edilmektedir. Dava dilekçesinde İncil'in gerçek sahibinin Kilikya Ermeni Katalikosluğu olduğu, Ermeni halkı açısından büyük bir değer ifade ettiği, kültürel hazinesini teşkil ettiği ve doğüstü güçleri olduğuna inanıldığı belirtilmektedir. Dilekçede İncil'in tam altı yüzyıl Zeytun'da muhafaza edildiği, 1915 olayları sırasında Zeytun sokaklarında kenti koruyacağı inancı ile gezdirildiği anlatılmaktadır. 1915'te tehcir ile birlikte İncil'i güvenceye

üzere 1915'te Katalikosluk açısından önemli olan bütün sanat eserleri, el yazmaları ve kutsal emanetler güven içinde Halep'e taşınabilmiştir. Katalikos 1918'de Kilikya'ya geri döndüğünde bunları geri getirirse de 1921 yılında yeniden bölgeyi terk ettiğinde muhtemelen beraberinde bir kez daha götürmüştür. Zaten yukarıda zikredilen hukuki düzenlemelerin ilgili maddelerinden anlaşılacağı üzere kiliselerdeki değerli eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecek, gerekirse kilisenin nakledildiği yere gönderilecektir. Nitekim Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu mallarla ilgili günümüzde bir hukuki talebinin ve şikâyetinin olmaması ve bu eserlerin çoğunun Antelyas'taki müzede sergilenmesi konu ile ilgili bir problem olmadığını göstermektedir. Ayrıca Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun 28 Nisan 1915'te AYM'ye yaptığı başvuruda sunduğu bireysel başvuru dilekçesinde de 26 Ekim 1915 tarihli Nizamnamenin 16. maddesine atıf yapılarak Kilikya Katalikosluğu'nun menkul malları üzerindeki haklarını kaybetmediği ve 1918 yılında manastır ve kiliseye ait eşya ve dini malzemelerin geri verildiğinden bahsedilmektedir.

İnceleme konusu yaptığımız Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası esas itibarıyla taşınmaz mallarla ilgili olup, bilindiği üzere kilise, St. Sofia Manastırı ve diğer müstemilatların üzerinde bulunduğu arazi talep edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde pek çok manastır ve kilisenin tarla, bağ, bahçe, değirmen, dükkân, ev, zeytinlik, portakallık, ekmeğin, otlaklar, meralar gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname hükümlerine göre eğer Katalikosluğa ait bu tür taşınmazlar mevcutsa Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları tarafından kaydedilmiş olması gerekir. Yine Talimatname hükümlerine göre göçmenlerin uzmanlık alanı dışında kalan bağ, bahçe, zeytinlik, portakallık gibi yerlerin satılması ya da kiraya verilmesi söz konusu olsa da 1918 tarihinde Katalikosluk Kilikya'ya geri döndüğü ve

almak için soylu Ermeni ailesi üyesi Asador Ağa'ya verildiği, Asador Ağa'nın Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkileri sebebiyle 1916'ya kadar tehcir dışı tutulduğu, 1916'da da Maraş'a gönderildiği, bu esnada Asador Ağa'nın İncil'i korumak için Alman Hastanesi'nde doktorluk yapan bir arkadaşına verdiği, onun da iki kız kardeşi aracılığı ile İncil'i Amerikan misyonerlerine ulaştırdığı anlatılmaktadır. Bundan sonra Zeytun İncili'nin akıbetinin bilinmediği, 1947-48'de dönemin Kilikya Katalikosu Karakin'in eline ulaştığı ve onun elindeyken yedi sayfasının çalınarak müzeye satıldığı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere olayın hiçbir noktasında Osmanlı Devleti ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin bir müdahalesi ve el koyması yoktur ve yedi sayfa Katalikosun elindeyken çalınmıştır. Buna rağmen dava dilekçesinde akıl almaz bir biçimde 1915-1918 yılları arasında 1,5 milyon Ermeni'nin katledildiği, 1921 yılında ise Kemalist Türkiye'nin yeni bir soykırım yaptığı, Katalikosluğun Türkler tarafından soyulduğu iddia edilmektedir, The Superior Court for State of California County of Los Angeles, June 01 2010, Case No: BC 438824, The Western Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America vs. The Paul Getty Museum, The Paul Getty Trust, TM2.com, erişim Temmuz 03,2018.

taşınmazlarla ilgili bir sorun kaydedilmediği için bu malların aynen iade edildiği anlaşılmaktadır. 26 Eylül 1915 tarihli Kanun-ı Muvakkatte 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu hükmü gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar (ki Katalikosluk Osmanlı Hukuku'na göre tüzel kişilik olarak kabul edilmektedir), alacaklar ve borçlar, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edilecektir. Gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından belirlenecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine verilecektir. 26 Ekim 1915 tarihli Nizamnamede yerel komisyonların Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına göndermek üzere tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibariyle nakledilen gerçek kişilerin yanı sıra dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz mallarla ilgili ikişer nüsha defter düzenleyecekleri belirtilmektedir. Bu hükümler çerçevesinde Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait taşınmazlarla ilgili kayıtların da Tasfiye Komisyonlarına ulaştırılmış olması gerekmektedir. Ancak 1918 yılında Katalikos II. Sahak geri döndüğü ve Katalikosluğun 1921 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirdiği düşünöldüğünde en azından bu tarihe kadar herhangi bir tasfiye işleminin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun taşınmazlarıyla ilgili bir diğer önemli nokta Katalikosluğun hak iddia ettiği arazilerin Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde hangi arazi türüne dâhil olduğudur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde devletin genel siyaseti çerçevesinde mülk araziler son derece sınırlı tutulmuş olup, tarım arazilerinin büyük bir çoğunluğu miri arazi ya da icareteynli ve mukataalı vakıf arazi statüsündedir. Eğer Katalikosluğun üzerinde bulunduğu araziler icareteynli ya da mukataalı vakıf statüsünde olsaydı günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde kayıtları olması ve 1921 sonrası Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde bir tasfiye söz konusu oldu ise Vakıflar Hazinesi adına kayıt yapılması gerekirdi. Ancak davada Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hasım olarak gösterilmemesi ve bu konuda kayıtların olmaması böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Büyük bir ihtimalle Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na tahsis edilen arazi rakabesi devlete ait olup, tasarruf hakkı kiliseye bırakılmış olan miri arazi statüsündedir. Bir başka ifade ile Katalikosluk manastır, kilise ve diğer müştemilatın üzerinde

bulunduğu arazinin mülkiyetine değil sadece kullanım hakkına sahip olup, malik değil mutasarrıf bir başka ifade ile kiracı statüsündedir.³¹ Zaten Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde geçen ferağ, mutasarrıf gibi ifadeler de bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin genel toprak hukuku esaslarına göre kiliselerin elindeki büyük miktardaki arazileri mülk arazi olarak tanımlamak mümkün değildir. Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin manastırların mülkü olamayacağına dair fetvaları da konumuz açısından önemlidir. Ebusuud Efendi'ye göre "Manastırın ne mülkü olmak mümkündür ne de vakfı olmak". Osmanlı Devleti'nde araziler belli bir büyüklüğün üzerinde ise ve özel mülkiyete konu olduğu iddia ediliyorsa bu iddiaya şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir.³² Çünkü Osmanlı toprak sisteminde geçerli olan kurallara göre köy, kasaba ve şehirler gibi yerleşim yerlerindeki araziler ve bu yerleşim yerlerinin bitişiğinde olan ve miktarı yarım dönümü geçmeyen araziler mülk arazi statüsünde kabul edilmiştir. Kilise ve manastırlar devlete tapu resmi ödemek suretiyle miri arazi üzerinde mutasarrıf olarak bu arazileri kullanım hakkına sahip olabilmişlerdir.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve Anayasa Mahkemesi Süreci

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında adı Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından AYM'ye bireysel başvuruda bulunmak suretiyle açılmıştır. Dava dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke Mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM'den talep edilen Kozan'daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi

31 Mülk, miri ve vakıf arazilerin hukuki statüsü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 37-47.

32 İrem Karakoç, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 424-425.

tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesidir. Dava dilekçesinde başvuru manastır, kilise ve arazisine el konulmasının Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına da aykırılık teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Başvuru ayrıca AYM'nin 1963 tarihli kararı ve Yargıtay Genel Kurulu'nun 17.2.1993 tarihli kararında firari ve mütegayyip kişilerden kalan malların mülkiyetinin devlete geçtiğinin kabul edildiğini, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün genelgesi nedeniyle tapu kayıtlarına ulaşamadığını ve Tapu Müdürlüğü'ndeki bilgilere ulaşılmasının engellendiğini belirterek başvuru yollarının tüketilmesine gerek olmadığını iddia etmektedir.³³

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu davaya ne kadar büyük önem verdiği yaptığı hazırlık sürecinden anlaşılmaktadır. Ayrıca başvurunun 1915 olaylarının 100. yılında yapılmış olması da bir tesadüf değildir. Dava hazırlıkları 2012 yılında başlamış ve Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram tarafından kendi deyimi ile Türk Hukuku, Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Hukuku konusunda uzman olan hukukçulardan oluşan bir hukuk takımı oluşturulmuştur. Bu hukuk grubunun başında Ermeni kökenli İranlı avukat Payam Akhavan bulunmaktadır. Akhavan Montreal McGill Üniversitesinde Uluslararası Hukuk profesörüdür. İşe uluslararası hukukçuların katıldığı bir panelle başlanmıştır. Erivan'da 23-25 Şubat 2012'de Kilikya Ermeni Katalikosluğu tarafından gerçekleştirilen "Ermeni Soykırımı: Tanımadan Tazminata" başlıklı toplantının açılış konuşmasını yapan Katalikos I. Aram AYM davayı reddederse AİHM'e başvuracaklarını belirterek, böyle bir davanın kaçınılmaz olarak Ermeni milletine, kiliseye ve bireylere ait malların iadesinin kapısını açacağını iddia etmiştir. Büyük çaplı bu panelden sonra benzer toplantıların devam ettiği görülmektedir. Pan Ermeni diasporasının Erivan'da 19 Eylül 2014'te düzenlediği toplantıda yaptığı konuşmada I. Aram aynı konuyu gündeme getirerek Türkiye'nin soykırımı tanımamasının ve tazminatın birbirine bağlı olduğunu iddia etmiştir. I. Aram konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır. "AYM davayı reddederse AİHM'e başvuracağız. Bu davayı kazanırsak onur ve zafer milletimize ve kiliseye ait olacaktır. Eğer davayı kaybedersek yine bir zafer olacaktır. Çünkü faillere ve uluslararası camiaya soykırımın üzerinden ne kadar süre geçerse geçsin Ermeni milletinin haklarını talep edeceğini gösterecektir" I. Aram bu toplantının amacının "Osmanlı-Türk otoritelerinin el koyduğu kilise ve cemaat mallarının gerçek

33 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, s. 16.

sahiplerine iadesini, bu çerçevede Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun mallarının da iadesini sağlamak" olduğunu söylemiştir.³⁴

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun açacağı dava ve genel olarak mülkiyet hakkı ile ilgili olarak yaptığı ilk büyük toplantı olan Şubat 2012 toplantısına farklı ülkelerden yüz yirmi hukukçu, büyükelçiler, Lübnan Parlamentosu üyeleri, Ermeni dini cemaati liderleri ve Ermeni siyasetçiler katılmıştır. Tebliğ sunanlar arasında Yugoslavya ile ilgili davada Uluslararası Ceza Mahkemesi Başkanı olan Hakim Fausto Pocar, Uluslararası Adalet Divanı Yargıcı Joe Vorhoeven ve Avrupa, ABD ve Kanada üniversitelerinden uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku alanında çalışmalar yapan akademisyenler bulunmaktadır. Toplantının ana temalarından birisi Emvâl-i Metruke olup, toplantının ikinci günü tamamen mülkiyet konusuna ayrılmıştır. Katalikos I. Aram mülkiyet başlığı altında toplantının sonunda yaptığı konuşmada aslında bu konuda izlenecek politikanın ipuçlarını ortaya koymuş ve bir yol haritası belirlemiştir. I. Aram konuşmasında Kilikya Ermeni Katalikosluğu, Kudüs'teki Ermeni Patrikhanesi ve İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'nin mallarına ait listelerin ellerinde bulunduğunu iddia ederek, 14 Nisan 1921 tarihinde Kilikya Ermeni Konseyi'nin Başkanı Zekeriya Bezciyan'ın Suriye'deki Fransız Komisere II. Sahak adına sunduğu memorandumda Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait malların tam listesini verdiğini ve bu listenin ellerinde olduğunu söylemiştir. I. Aram Ermeniler'in mallarına el konulmasını "insanlığa karşı devam edegelen bir suç" olarak nitelemiş ve uluslararası hukukun ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 1915 olaylarının kurbanlarının mirasçılarının malların geri dönüşü konusunda ortak talepte bulunma hakkı tanıdığını iddia etmiştir. "30 Mayıs 1915 tarihli Heyet-i Vükelâ Kararı tüm malların mühürlenerek, koruma altına alınacağını, özel komisyonlar tarafından kaydedileceğini belirtmesine rağmen Hükümetin bu karara uymadığını, bu düzenlemeye rağmen "Emvâl-i Metruke" kavramını icat ederek Ermeni mallarına el koyduğunu, ancak Ermeniler'in uluslararası hukuka göre halen bu malların hukuki sahibi olduğunu, Lozan Antlaşması'na göre cemaate ve kiliseye ait malların gerçek sahiplerine dönmesi gerektiğini" de eklemiştir.

34 "The Catholicosate of Cilicia Demands its Property in Sis from the Turkish Constitutional Court," Mayıs 04, 2015, erişim Kasım 11, 2019, http://www.spc.rs/eng/catholicosate_cilicia_demands_its_property_sis_turkish_constitutional_court/; "Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis," *The Armenian Weekly*, Eylül 19, 2014, <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/>.

Gerek Katalikos I. Aram gerekse diğer konuşmacıların ısrarla üzerinde durdukları noktalardan birisi de el konulan manastır ve kiliselerle bunlara ait malların Ermeni halkının tarihi mirası ve kimliklerinin önemli bir parçası olduğudur. Türkiye de dâhil olmak üzere hiçbir devletin insanların kimliklerini reddetme hakkı olmadığı, bu reddedişin kültürel soykırım anlamına geleceği belirtilerek daha sonra sık sık kullanılacak olan ABD Kongresi Temsilciler Meclisi'nin 15 Mayıs 2011'de geçirdiği 306 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Bu karar Ermeniler tarafından özellikle Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve vakıflarla ilgili davalarda başvurulmuş bir kaynak haline gelmiştir. Bir sonraki bölümde kararın üstünde durulacaktır. I. Aram hedeflerinin malların iadesi ve tazminat olduğunu ve Uluslararası Adalet Divanı ve özellikle AIHM'in bu konuda kullanılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁵

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nın amaçlarından birisi de uluslararası kamuoyu oluşturmak ve Türkiye'ye siyasi baskı yapmak olduğu için hukuk komitesi işe basın toplantıları ile başlamış ve ilk toplantı 29 Nisan'da Washington D.C., ikincisi de Cenova'da yapılmıştır. İlk basın toplantısında hukuk takımının başkanı Akhavan, ABD Doğu Apostolik Kilisesi Başpiskopu Oshagan Choloyan, Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun kıdemli danışmanı Pirri-Simonian, davanın avukatı Cem Sofuoğlu birer konuşma yapmışlardır. Akhavan toplantının AYM'de dava açıldığını duyurmak için yapıldığını ve bu davanın “adaleti sağlamak ve malların geri dönüşünde ilk adım” olduğunu ifade etmiştir. Yapılan konuşmalarda Ermeniler'in Kilikya'daki kilisede binlerce yıldan beri yaptıkları gibi ibadetlerini yapmak istedikleri, kilisenin Ermeni kimliğini oluşturan en önemli unsur olduğu, din ve kilisenin Ermeniler'in ruhani ve ahlaki değerlerinin kaynağını teşkil ettiği, Ermeniler'in evi olmadığında kilisenin dünyadaki Ermeni cemaatini organize eden milli liderlik görevini üstlendiği vurgulanmıştır. Pirri-Simonian “Bir zamanlar Ermeni halkına ait olan tarihi merkez Sis'teki kilisede günün birinde dua edebilmeyi umduklarını” söylemiştir. Davanın avukatı Cem Sofuoğlu dini malların gerçek sahiplerine geri dönmesi konusunda bu davanın Türkiye'de ilk örnek ve sadece bir mülkiyet davası olduğunu belirterek, Ermeni soykırımının tanınması anlamına gelmeyeceğinin özellikle altını çizmiştir. Sofuoğlu'nun bu beyanına rağmen Akhavan

35 I. Aram'ın ve diğer katılımcıların konuşmaları ve uluslararası toplantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “The Armenian Genocide: From Recognition to Reparation,” International Conference Organized by the Armenian Catholicosate of Cilicia (23-25 February 2012), Şubat 25, 2012, erişim Temmuz 01, 2018, <https://www.armeniangenocidereparations.info/?p=22>.

Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler'in mallarına el koymak için planlanmış bir araç olduğunu söyleyerek, Ermeniler'in Lozan Antlaşması'ndan doğan hakları bulunduğunu bir kez daha iddia etmiştir. Basın toplantısında davanın sınırları dışına taşan bir önem arz ettiği, "hem Ermeni kilisesinin anavatana dönüş ve hem de mallarının iadesi konusunda ilk hukuki adım ve Ermeni milletinin uğradığı soykırımın(!) kabulü konusundaki yolculuğunda anlamlı bir köşe taşı" olduğu ifade edilmiştir.³⁶ Görüldüğü üzere her ne kadar davanın avukatı stratejik bir yaklaşımla konuyu mülkiyet davası sınırları içinde tutmaya çalışsa da Katalikosluğun davayı daha ileri taşıyarak malların iadesi ve tazminat ödenmesi durumunda bunu Türkiye'nin soykırımı tanınması olarak kullanacağı anlaşılmaktadır.

Verilen bilgilerin ortaya koyduğu üzere Kilikya Ermeni Katalikosluğu dava sürecini başlatmadan önce ciddi bir hazırlık yapmış, bir hukuk takımı oluşturmuş, 2012 yılında geniş katılımlı bir konferans toplayarak uluslararası topluma konuyu duyururken aynı zamanda hukuki alanda vereceği mücadelenin ana başlıklarını da tespit etmiştir. Bu toplantının ardından düzenlediği basın toplantıları ile yine uluslararası kamuoyu oluşturma çabalarına devam etmiştir. Bir yandan stratejik bir planla konunun sadece evrensel bir hak olan mülkiyet hakkı bağlamında ele alındığı gösterilmeye çalışılırken, Katalikos I. Aram'ın çeşitli platformlarda yaptığı açıklamalar dikkate alındığında aslında temel hedefin Ermenilere ait olduğu ileri sürülen malların iadesi ve tazminat ödenmesi yoluyla Türkiye'nin sözde soykırımı tanınmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası özel bir önem arz etmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için AYM'ye uzanan süreci kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Katalikosluğu temsil ettiğini ileri süren kişi 04.03.2014 tarihinde Kozan Tapu Müdürlüğü'ne başvurarak Adana ili Kozan ilçesinde bulunan bazı taşınmazlar hakkında bilgi edinme ve tapu kayıtlarını inceleme talebinde bulunmuştur. Bu talep Kozan Tapu Müdürlüğü'nün 06.03.2014 tarihli yazısında "ilgi dilekçede belirtilen taşınmazlara bakmak için ilgisini inanılır kılan bir

36 Basın toplantısında yapılan konuşmalar için bkz. "Moving Beyond Recognition: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Sis Catholicosate," *Civilnet*, Nisan 30, 2015, erişim Temmuz 03, 2018, <https://www.civilnet.am/news/2015/04/30/sis-catholicosate-armenian-genocide-lawsuit-turkey/269128>. Basın toplantısında ABD Doğu Apostolik Kilisesi Başpiskoposu Choloyan'ın şu sözleri dikkate değerdir "Biz sadece bize ait topraklar üzerindeki haklarımızı talep ediyoruz. Kilikya'ya gitme ve binlerce yıldan beri yaptığımız gibi dini ibadetimizi yapma. Biliyoruz ki o topraklar bizim ve topraklar sahibini tanır."

belge ibraz edilmediği” gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁷ Başvurucu bireysel başvuru dilekçesinde Medeni Kanunun 1020. maddesine göre tapu sicilinin herkese açık olduğunu belirterek Tapu Müdürlüğü’nün 29.06.2001 tarihli ve 2001/sayılı Genelgesi uyarınca talebini reddettiğini vurgulayarak, tapu kayıtlarını inceleme imkânı tanınmadığı için hak arama hürriyetinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün 29.06.2001 tarihli ve 2001 sayılı söz konusu Genelgesinde “Gerçek ve tüzel kişilere mübadil, mütelayı, firari ve mufakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi, belge verilmesi de dâhil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerin Genel Müdürlüğe yönlendirilmesi” gerektiği belirtilmektedir.

Başvurucu ret mektubu üzerine hiçbir yargısal işlem başlatmamıştır. Oysa idari işlemle ilgili yargısal bir süreç başlatma imkânı vardır. Aslında yargısal işlemi başlatmadan önce Genelgenin ilgili maddesi uyarınca Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nden bilgi talep edilmesi mümkündür. Buradan da bir sonuç alınmazsa yargısal süreç başlatılarak idari işlemin iptali talebiyle idare mahkemesinde dava açılması, İdare Mahkemesi’nin kararı da istendiği şekilde olmazsa konunun Bölge İdare Mahkemesi’ne taşınmasının ardından AYM’ye başvuruda bulunulması gerekmektedir. Ancak başvurucu bu yargı yollarından hiçbirine başvurmamış ve doğrudan AYM’ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Üstelik ihlal iddiasına konu olan taşınmazla ait olduğunu belirttiği krokileri de bireysel başvuru dilekçesine eklemiştir. Başvuru dilekçesinde “ekte sunulan ve elimize tesadüfen geçen Kozan’da müvekkile ait araziye gösteren kadastro krokisi” ifadesi yer almaktadır. Bu da başvurunun hangi taşınmazla dava açabileceği konusunda elinde yeterli bilginin olduğunu göstermektedir. Ayrıca dilekçede ilgili taşınmazlara Maliye Hazinesi tarafından el konulduğu ileri sürülerek husumetin kime yönelileceği konusunda bilgi sahibi olduğu da kanıtlanmaktadır. Bu gerekçelerle AYM başvurunun ihlal iddiasına konu olan taşınmazın tapu kaydı bilgilerine ulaşılmasının engellendiği gerekçesiyle hak arama hürriyeti kapsamında mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği şikâyeti bakımından açık ve görünür bir ihlâl bulunmadığına karar vermiştir. Ayrıca adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddianın “açıkça dayanaktan yoksun olması” nedeniyle kabul edilemez olduğu belirtilmiştir.³⁸

37 22.11.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunun “Tapu Sicillerinin Açıklığı” kenar başlıklı 1020. maddesine göre “Tapu sicilleri herkese açıktır. İlgisini inanılır kılan herkes, tapu kütüğündeki ilgili sayfanın ve belgelerin tapu memuru önünde kendisine gösterilmesini veya bunların örneklerinin verilmesini isteyebilir.”

38 Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/766, s. 18.

Başvurucunun taşınmazın tapu kayıt bilgilerine ulaşma talebinin reddedilmesi nedeniyle hak arama hürriyetinin engellendiği iddiası Mahkemece adil yargılanma hakkı kapsamında incelenmiş ve yukarıda yer verdiğimiz sonuca ulaşılmıştır. Başvurucunun din ve vicdan özgürlüğü ile eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddiaları ise üzerinde manastır ve kilise bulunduğu belirtilen taşınmaza el konulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği şikâyetiyle bağlantılı bulunularak, bu şikâyetlerin de mülkiyet hakkı kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür.³⁹

Katoliklik üzerinde manastır, kilise bulunduğunu ve ibadet yeri olarak yüzyıllardır kullandığını iddia ettiği taşınmaza Emvâl-i Metruke Mevzuatı'na göre Maliye Hazinesince tazminat ödenmeksizin el konulduğunu belirterek mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Ancak Anayasa'nın ilgili hükümlerine göre AYM'ye başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması mutlak bir zorunluluktur. Bu kural Anayasa'nın 148. maddesinde "Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır" ifadesiyle düzenlenmiştir. Başvuru yollarının tüketilmiş sayılması için, başvurunun o yoldaki işlemlerde temel haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüş veya bunu ima etmiş olması gerekli ve yeterlidir. Bu kapsamda, AİHS veya Anayasa'da yer verilen spesifik bir temel hakkın gösterilmesi zorunlu değildir; durumun genel olarak insan hakkı ihlali olduğunun belirtilmesi yeterlidir. AYM'ye bireysel başvuru ikincil nitelikte bir hukuk yoludur. Bu nedenle kanunlarda yer alan idari ve yargısal başvuru yollarının bireysel başvurudan önce tüketilmiş olması gerekmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarının öncelikle derece mahkemelerinde olağan kanun yolları ile çözüme kavuşturulması esastır. İddia edilen hak ihlalleri bu çerçevede giderilemezse bireysel başvuruda bulunulabilir. İstinaf sisteminin uygulamaya başlamasından önce Türk hukukunda bireysel başvuru açısından olağan kanun yolları adli ve idari yargıda "karar düzeltme", ceza yargısında ise "temyiz (onama)" ile son bulmaktadır.⁴⁰ Ancak adli

39 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, s. 16.

40 Türkiye'de istinaf incelemesi yapılacak adliye mahkemeleri 20.07.2016 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. AYM bu tarihten itibaren söz konusu başvuru yolunu olağan hukuk yolu olarak kabul etmiştir. İlgili usul kanunlarının istinaf yolunu öngördüğü durumlarda istinaf yolunun tüketilmesi şarttır.

yargı ile idari yargıda karar düzeltme başvurulması zorunlu yollar arasında değildir. Bu nedenle eğer başvuru karar düzeltme yolunu işletmezse temyiz kararının kesinleşmesiyle başvuru yolları tamamlanmış olacağından AYM'ye başvuru süresi bu kararın öğrenilmesinden itibaren başlamaktadır. Olağan kanun yolunun tüketilmesi ve bunun bilgisinin başvuru veya vekili tarafından öğrenilmesi tarihinden itibaren 30 günlük süre içinde başvurunun gerçekleşmesi gerekmektedir. Eğer karar düzeltme yoluna gidilmişse, karar düzeltme sürecinin sonucu beklenmelidir.⁴¹ Burada önemli olan nokta olağan başvuru yollarının başvuru şikâyetleri açısından makul bir başarı şansı sunabilecek ve çözüm sağlayabilecek nitelikte kullanılabilir etkili başvuru yolları olması gerektiğidir. Başvuru yollarının etkisiz olduğunun tespit edilmesi durumunda tüketilme zorunluluğu aranmamaktadır. AYM düzleminde eğer kanun yolu etkisizse, o yolun tüketilmesi başvuru açısından telafisi olanaksız zarar doğuracaksa veyahut o yolun tüketilmesi makul olmayan bir süreyi bulacaksa, artık kanun yollarının tüketilmesi koşulu aranmayacaktır. Bu şartın aranmayacağı takdir ve tespiti ise münhasıran AYM aittir.⁴² Nitekim Katalikosluk iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatına göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması nedeniyle tüketilmesine gerek olmadığı, Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde taşınmazın mülkiyetinin iade edilmesinin ve tazminat ödenmesinin olanaklı bulunmadığı, bir dava açılrsa dahi başarıyla sonuçlanmayacağı açık olduğu gerekçesiyle Kozan Tapu Müdürlüğü'nden aldığı olumsuz cevaptan sonra AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur.

Mahkeme gerekçeli kararında başvuru ihlal iddiasına konu olan manastır, kilise ve müştemilatın bulunduğu taşınmaza yönelik olarak tapu iptali ve tescil veya istirdat ya da tazminat davası açmadığını, yapılan kadastro tespitine itiraz ettiğine veya Vakıflar Mevzuatı çerçevesinde bir başvuru yaptığını dair herhangi bir bilgi ve belge sunmadığını belirtmektedir. Başvuru taşınmazın mülkiyetinin kendisine ait olduğunu, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'na göre taşınmaza

41 H. Burak Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6* (Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018), 206-207. AYM'ye bireysel başvuru süresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Kaplan, Hasan Saraç, Yılmaz Çınar, "Bireysel Başvuru Süresi (30 Gün Kuralı)," *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri*, der. Muharrem İlhan Koç, Recep Kaplan (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2017), 33-39. Olağan hukuk yollarının tüketilmesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7* (Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018), 149-157.

42 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 210.

el konduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu taşınmazın mülkiyet durumu, hukuki niteliği, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın uygulanıp uygulanmadığı, Kadastro Mevzuatı'na veya Vakıflar Mevzuatı'na göre durumu gibi hususlar idari ve yargısal makam ve merciiler önünde hiç tartışılmadan bireysel başvuruda bulunulmuştur. Bu gerekçelerle başvuru yolları tüketilmediği için mülkiyet hakkının ihlal edildiği ilişkin iddia kabul edilemez bulunmuştur.⁴³

Gerek Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvuru dilekçesinde gerekse yukarıda incelediğimiz AYM'nin dava ile ilgili kararında üzerinde durulması gereken noktalar vardır. Her şeyden önce Katalikosluğun başvuru dilekçesinin çelişkili ifadeler barındırdığı görülmektedir. Örneğin bir yandan “Emvâl-i Metruke Mevzuatında Ermeniler'in malları üzerindeki mülkiyet haklarını tamamen kaybettiklerine ilişkin bir düzenleme mevcut değildir. Bu nedenle hukuken mallarını geri alma hakları her an için mevcuttur. Bilhassa kilise ve manastır gibi kutsal yerlerdeki dini malzeme ve eşyanın korunmasını öngören 8 Kasım 1915 tarihli Nizamname'nin 16. maddesi uyarınca Kozan'daki Kilikya Katalikosluğu hem gayrimenkulleri hem de özellikle menkul malları üzerindeki haklarını kaybetmemiştir”⁴⁴ denilirken öte yandan “Kilikya Katalikosluğunun mevcut hukuk sistemi içinde gerek gayrimenkullerini gerekse bunların karşılığında bir tazminat elde etmesinin mümkün olmadığından” bahsedilmektedir.

Bir başka dikkat çekici nokta Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun tüzel kişiliğe sahip olup olmadığıdır. Çünkü davayı gerçek ya da tüzel kişiler açabilir. Türk Hukuku'na göre ortak bir amacın sürekli gerçekleşmesini sağlamak üzere örgütlenen kişi veya mal toplulukları tüzel kişi olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵ Tüzel kişiler kamu tüzel kişileri ve özel hukuk tüzel kişileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamu tüzel kişilerini kamu kurumları ve kamu idareleri oluşturmaktadır. Özel hukuk tüzel kişileri ise Medeni Kanun ve çeşitli kanunlarda düzenlenmiş olan şirketler, dernekler, vakıflar ve kooperatiflerdir.⁴⁶ Konuya biraz daha ayrıntılı

43 Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/766, 18-21.

44 Burada kullanılan ifade de yanıltıcıdır. Zira yukarıda da açıkladığımız üzere ilgili düzenlemenin 16. maddesi sadece menkul mallardan söz etmekte olup, gayrimenkullerle ilgili hiçbir ibare yoktur.

45 Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, Saibe Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014), 245.

46 Rona Serozan, *Medeni Hukuk, Genel Bölüm Kişiler Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011), 441.

yaklaşacak olursak özel hukuk tüzel kişisi kavramı, ulusal hukukta Anayasa’da isimleri anılan dernek, vakıf, kooperatif, siyasi parti ve sendikaların yanı sıra, Ticaret Kanunu’nda düzenlenen anonim şirket, limited şirket, kolektif şirket, komandit şirket gibi tüzel kişileri, hatta somut olayın koşullarına göre “site yönetimi” gibi tüzel kişileri kapsamaktadır. Bununla beraber AYM’nin de benimsediği “özerk kavramlar doktrini” uyarınca, kanun düzeyinde tüzel kişilik tanınmamış ve bu yönden “örgütlenme” olarak görülmeyen birlikler, AYM’nin yapacağı özerk yorumla “örgütlenme” olarak görülebilirler. Özel hukuk tüzel kişileri, sadece tüzel kişiliğe ait haklar yönünden bireysel başvuruda bulunabilmektedirler. Üyeleri adına başvuru yapamazlar.⁴⁷ Mülkiyet hakkından yararlanmak için gerçek ya da tüzel kişiliğe sahip olmak gerektiğinden mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle dava açabilmek için de gerçek ya da tüzel kişiliğe sahip olmak gerekmektedir.⁴⁸ Bu bilgiler çerçevesinde Kilikya Ermeni Katalikosluğu’nun Türk Hukuku’na göre tüzel kişiliği olmadığı ve dava açma ehliyetinin bulunmadığı açıktır. Nitekim bireysel başvuru dilekçesinde “Müvekkil Kilikya Katalikosluğu’nun dava açma ve bireysel başvuru yapabilme açısından tüzel kişiliğe sahip olmadığı ileri sürülebilir. Ancak AİHS’in 34. maddesi uyarınca tüzel kişiliğe sahip olmayanlar da birey kategorisi olarak nitelendirilerek mahkemelere başvurabilmektedirler. Kaldı ki kiliseler ve manastırlar AİHM’de mülkiyet haklarının ihlal edildiğini iddia ederek özel hukuk tüzel kişisi olarak dava açabilmektedirler.” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Hukuku’na atıf yapılarak 16 Şubat 1913 tarihli “Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat”’e göre Osmanlı hukuk sisteminde dini ve hayrî kurumların tüzel kişiliğe sahip oldukları vurgulanmıştır.

Bireysel başvuru dilekçesinde bazı konuların çarpıtıldığı ve yanlış bilgiler aktarıldığı görülmektedir. Örneğin Yargıtay tarafından metruk kiliselerin Emvâli Metruke Mevzuatı’na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip, maliki üzerinde kaldığı yönünde kararlar verildiği ileri sürülerek başvurucuda gerek Emvâl-i Metruke Mevzuatı gerekse bu kararlara dayanarak tazminat hakkına ilişkin meşru bir beklentinin oluştuğu iddia edilmiştir. Bu çerçevede Yargıtay 7. Hukuk Dairesi’nin 3/4/2007 tarih ve E. 2007/7679 K.2007/1173 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Her şeyden önce esas numarasında hata yapılmış olup, 2007/679 şeklinde düzeltilmesi gerekir. Ayrıca bu karar iddia edildiği

47 Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 32-33.

48 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 16-17.

gibi metruk kiliselerin Emvâli Metruke Mevzuatı'na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı ile ilgili değildir. Bir kere dava ve temyize konu olan taşınmaz Rumlara ait olup, söz konusu kilise halen faaldir. Yani konunun Emvâl-i Metruke ile hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca Rumlara ait bu kilisenin cemaat vakfı statüsünde olduğu, 1936 Beyanamesi'ne göre Vakıflar kütüğüne kaydedildiği anlaşılmaktadır. Kayıt ve belgeler usulüne uygun bir biçimde tapu idaresine devredilmemekle birlikte bu kayıt ve belgelerin dava ve temyize konu olan taşınmazı kapsadığı belirtilmiştir. 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 18. maddesine göre devlete kalan malların kazandırıcı zamanaşımı yoluyla iktisap edilemeyeceği, ancak özel idarenin bu kapsamda değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu nedenle tapusuz olan taşınmazın kazandırıcı zamanaşımı ile iktisabını engelleyen başkaca bir hüküm bulunmadığı için Hazinesinin talebi reddedilmiştir. Özetle Katalikosluğun iddia ettiği gibi Yargıtay kararının metruk kiliselerin Emvâli Metruke Mevzuatı'na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı beyanının gerçekte hiçbir ilgisi yoktur.⁴⁹ Bu kararda Yargıtay Lozan Antlaşması'na atıf yaparak önemli bir saptamada bulunmuştur. Kararda şu ifadeler yer almıştır: “Uyuşmazlık bu nitelikte bir taşınmazın kazandırıcı zamanaşımına ulaşan zilyedlikle kazanılıp, kazanılamayacağı yönünde toplanmıştır. 24 Temmuz 1923 gününde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesinin üçüncü fıkrasında: Türk Hükümeti (Müslüman olmayan) azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylık ve izinleri sağlar. Ayrıca Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları ve bu nitelikteki öteki özel kurumların kurulması için sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir hükmü yer almış bulunmaktadır. Bu hükmün mülkiyet hakkı doğuracak bir yönü ve olaya uygulanma kabiliyeti yoktur.” Bu ifadelerden Ermeni Katalikosluğu'nun ileri sürdüğünün tam aksi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Katalikosluğun taşınmazlarının iadesi için sürekli atıf yaptığı Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesini Yargıtay “mülkiyet hakkı doğuracak bir yönü ve olaya uygulanma kabiliyeti yoktur” şeklinde yorumlayarak tam tersi sonuca ulaşmıştır.

AYM'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu ile ilgili gerekçeli kararında bir diğer dikkat çeken konu cemaat vakıflarına ve Vakıflar Mevzuatı'na

49 Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, Esas No: 2007/679, Karar No: 2007/1173, Karar Tarihi: 03.04.2007.

yapılan vurgudur. Kararın 11-14. sayfaları arasında Vakıflar Mevzuatı ve Cemaat Vakıfları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Oysa Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bir kilise ya da manastır vakfı veya cemaat vakfı olduğu konusunda herhangi bir iddiası ve bu yönde herhangi bir talebi bulunmaktadır. Emvâl-i Metruke açısından büyük önem arz eden Sanasaryan Vakfı ve Kudüs'teki Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davaları'nın temeli cemaat vakfı oldukları ve vakıf mallarına hukuka aykırı bir şekilde el konduğu iddialarına dayanırken, Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda başvuruçunun bu yönde hiçbir beyanı bulunmamaktadır. Günümüzde bütün kilise ve manastırların Osmanlı Devleti'nde vakfi varmış gibi bir algı mevcuttur. Ancak bu yaklaşım doğru olmayıp, gayrimüslimlere ait ibadet yerlerinin hepsinin vakfi yoktur. Örneğin Mora Sancağı'na ait mufassal tahrir defterlerinde yapılan bir çalışmaya göre bölgedeki toplam 249 kilisenin hiç biri vakıf olarak örgütlenmemiştir. Yine 228 manastırın da vakfi yoktur.⁵⁰ Cemaat vakıflarına taşınmaz tasarruf etme hakkı tanıyan 16 Şubat 1913 tarihli Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat'e göre millet liderleri nâm-ı müstear ve nâm-ı mevhum olarak kayıtlı taşınmazların hangi vakfa ait olduğunu belirten bir çizelge hazırlayarak Defter-i Hakan-i Emaneti'ne ulaştırılacaktır. Bunun için üç kere uzatılan altı aylık süreler tanınmıştır. Bu çizelgelerde yer almayan taşınmazların sonradan vakıf malı olduğu ileri sürülemeyecektir. Bilindiği kadarıyla Kilikya Ermeni Katalikosluğu Defter-i Hakanî'ye böyle bir çizelge sunmamıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'na dayanılarak 1936 yılında vakıflar idaresince tüm vakıflardan üç ay içinde beyanname sunmaları istenmiş ve Osmanlı Devleti zamanında vakıf senetleri olmasa dahi bu beyannamelerin vakıf senedi olarak kabul edileceği açıklanmıştır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu böyle bir beyanname de vermemiştir. Zaten herhangi bir vakıf söz konusu olsaydı mutlaka Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlar ve Vakıflar Kanunu ile ilgili iddialar da bireysel başvuru formunda yer alırdı. Oysa AYM'ye yapılan bireysel başvurudan anlaşıldığı üzere Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait olduğu ileri sürülen taşınmazlarla ilgili olarak bu yönde herhangi bir bilgi ya da talep yoktur. Dolayısı ile AYM'nin kararında anlaşılabilir bir biçimde Vakıflar ve Cemaat Vakıfları ile ilgili mevzuata yer vermesi ve Katalikosluğu'nun Vakıflar Mevzuatı çerçevesinde bir başvuru yaptığına dair herhangi bir bilgi ve belge sunmadığını belirtmesi gereksiz ve ileride yeni sorunlara yol açabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

50 Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18.Yüzyıl)*, 184-185.

AYM gerekçeli kararında başvuruçunun din ve vicdan özgürlüğü ile eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddialarını üzerinde manastır ve kilise bulunduğu belirtilen taşınmaza el konulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği şikâyetiyle bağlantılı bularak bu şikâyetlerin de mülkiyet hakkı kapsamında incelenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Ancak değerlendirme sadece mülkiyet hakkı üzerinden yapılarak, din ve vicdan hürriyetine atıf yapılmamıştır. Bu da davanın AİHM sürecinde sorun yaratma potansiyelini arttırmıştır. Çünkü bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun AİHM'e mülkiyet hakkının ihlali gerekçesi ile yaptığı ilk başvuru iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddedilince, ikinci başvuruda din ve vicdan hürriyetinin ihlali gerekçesinin de kullanılması konusunda hazırlıklara başlandığı gözlenmektedir.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve AİHM Süreci

AYM Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvurusunda adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddiasını "açıkça dayanaktan yoksun olması", mülkiyet hakkının ihlali iddiasını ise "iç hukuk yollarının tüketilmediği" gerekçesiyle kabul edilemez bularak 15 Haziran 2016 tarihinde reddetmiştir. Bunun üzerine Katalikos I. Aram 5 Aralık 2016 tarihinde yaptığı basın toplantısında AİHM'e başvuracaklarını açıklamış ve bunun 1915 olaylarından sonra Türkiye'ye karşı uluslararası yargıda ilk hukuki adım olacağını söylemiştir. Bu adımın uzun süren bir çalışma (uluslararası hukuk belgeleri, Lozan Konferansı tutanakları ve Lozan Antlaşması üzerinde yapılan çalışmalar),⁵¹ danışma ve görüş alışverişinin ürünü olduğunu açıklamıştır. Bu konuşmada zamanın onarım yani malların iadesi ve tazminat zamanı olduğunu iddia ederek, hayatını kaybeden 1'5 milyon Ermeni'nin, hukuksuz olarak el konulan binlerce Ermeni kilisesi, manastırı, cemaat ve kilise malları ile Ermeniler'in kişisel mallarının unutturulmasına izin vermeyeceklerini ve bu amaçla davayı AİHM'e taşıdıklarını ifade etmiştir. Konuşmasını bunun bir adalet davası insan hakları meselesi olduğu, uluslararası toplumdan sadece adalet istedikleri şeklinde dokunaklı bir mesajla sonlandırmıştır.⁵² 6 Aralıkta

51 Ancak bu kadar çalışmaya rağmen Katalikosun Lozan Antlaşmasının tarihini 1932 olarak vermesi ilgi çekicidir.

52 "Submission to ECHR for the return of Sis Catholicosate," *Agos*, Ağustos 12, 2016, erişim Temmuz 03, 2018, <http://www.agos.com.tr/en/article/17204/submission-to-echr-for-the-return-of-sis-catholicosate>.

da AİHM'e başvuruda bulunulmuştur. Hemen ertesi gün 7 Aralık'ta Katalikosluğun oluşturduğu hukuki heyetin başında bulunan Akhavan bir basın toplantısı düzenlemiş ve bu davanın hem Katalikosluğun kilise ve manastır üzerindeki mülkiyet hakkının sona ermediğini hem de Ermeniler'in dini ibadet hakkı olduğunu kanıtlamak için açıldığını söylemiştir. Akhavan Katalikosluğun amacının Sis'i tıpkı geçmişte olduğu gibi bir ibadet yeri haline getirerek bölgedeki Ermeni halkının kültürel mirasını yeniden canlandırmak olduğunu belirtmiştir.⁵³

Katalikos I. Aram 19 Ekim 2017 tarihinde Brüksel'de Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni sorunu ile ilgili olarak düzenlediği konferansta AİHM'in iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle başvuruyu reddettiğini açıklamıştır. Aslında AİHM başvuruyu 2017 Martında reddetmiş, ancak Katalikosluk bunu kamuoyundan gizlemiştir. Bilindiği üzere AİHM'in verdiği bu kararın temyiz edilmesi de mümkün değildir. I. Aram AİHM'in verdiği kararı sert bir şekilde eleştirerek tek bir hâkimin 900 sayfalık bir başvuruyu bu kadar kısa sürede değerlendirmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Burada önemle üzerinde durulması gereken konu AİHM'in Katalikosluğun mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle yaptığı başvurunun esasını incelenmediğidir. Başvuru iç hukuk yolları tüketilmeden AİHM'e gidildiği için reddedilmiştir. Eğer Katalikosluk adına I. Aram Türk mahkemelerine başvurur ve iç hukuk yollarını tükettikten sonra AYM'ye gider, olumsuz sonuç aldıktan sonra AİHM'e yeniden başvurursa bu kez Mahkeme mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini inceleyerek bir karar verebilecektir. Nitekim bu süreç 2019 yılı yaz aylarında başlatılmıştır.

AİHM'in davayı kabul etmemesinden sonra Akhavan'la yapılan bir mülakatta davanın kabul edilmediği konusundaki bilginin neden altı ay sonra kamuoyu ile paylaşıldığı sorulmuştur. Bunun üzerine Akhavan

53 Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 490.

54 Lütem, "Facts and Comments Turkey-Armenia Relations," 21; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 490. I. Aram'ın Mahkemenin kararına karşı çok sert ifadeler kullandığı görülmektedir "Nasıl tek bir hâkim en iyi uluslararası hukukçuların tarihi ve hukuki boyutları ile konuyu ortaya koydukları 900 sayfalık başvuruyu fırlatıp atar? Neden hukuk heyetimizi dinleme şansı verilmez? Bu karar yüzünden derin bir hayal kırıklığına uğradık. Avrupa bir değerler sistemidir. Sadece ekonomik ve siyasi çıkarlarını düşünmez. Bu nedenle AİHM'in adalet ve insan hakları temelinde bu davayı kabul edebileceğini düşünmüştük. Mahkeme adaleti sağlamayı reddetse de Ermeni halkı adalet için mücadeleye devam edecektir.", Harut Sassounian, "European Court Finds Catholicosate's Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed," *The California Courier* October 25, 2017, <http://www.thecaliforniacourier.com/european-court-finds-catholicosates-suit-inadmissible-and-could-not-be-appealed/>.

hâkimin ret mektubunu yanlış adrese gönderdiğini, ardından ortada ciddi bir adli hata olduğu, tek bir hâkimin bu kadar önemli bir davayı tek başına inceleyemeyeceği gerekçesiyle Katalikosluğun karara itiraz ettiğini, Mahkemeden kararın temyizinin mümkün olmadığı, bunun nihai bir karar olduğu açıklaması yapılmış durumun kamuoyuna duyurulduğunu açıklamıştır. Kararı hukuki bir skandal olarak niteleyen Akhavan Katalikosluğun bundan sonra önünde iki seçenek olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki Türk mahkemelerine giderek, iç hukuk yollarını tüketmektir. Ancak bunun boşuna kaynak israfı ve zaman kaybı olacağını, sonucun değişmeyeceğini ve nihayetinde davanın yeniden AİHM önüne geleceğini ifade etmiştir. İkinci yol ise mevcut şartlarda Türk mahkemelerinde sonuç almanın imkânsız olduğunu yeni kanıtlarla mahkemenin önüne koyarak iç hukuk yollarını tüketmeden yeniden mahkemenin kapısını çalmaktır. Akhavan bu davayı AİHM'in elinde tutmak istemediği sıcak patatese benzetmiştir.⁵⁵ Bu beyandan Katalikosluğun iç hukuk yollarını tüketme niyetinin olmadığı, tekrar doğrudan AİHM'e davayı götüreceği gibi bir izlenim ortaya çıkmıştır. Akhavan'la yapılan mülâkattan eğer bu yöntem tercih edilirse iç hukuk yollarının etkin bir biçimde kullanılma imkânının olmadığı ve makul süre içinde davanın sonuçlandırılmayacağı argümanının kullanılması üzerinde yoğunlaşılacağı anlaşılmaktadır. Ancak hukuk heyetinin çalışma ve değerlendirmeleri sonucunda bu yolun benimsenmesi ile istenen hedefe ulaşılamayacağı düşünülerek, zaman ve kaynak israfı olarak nitelendirdikleri birinci yöntemin tercih edildiği görülmektedir. 26 Ağustos 2019 tarihli *Asbarez*'de çıkan bir haberde Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram'ın avukatlarının Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Kozan Belediyesi ve Maliye Bakanlığı aleyhine dava açtığı ve 1297'den beri Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun tarihi merkezi olan Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisinin iadesinin talep edildiği duyurulmuştur. Haberde böyle bir davanın açılmasının sebebi olarak AİHM'in 2017'de Katalikosluğun başvurusunu reddederken iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği yönünde verdiği karar gösterilmiştir. Henüz duruşma gününün belirlenmediği, ancak iç hukuk yollarından bir sonuç alınmazsa nihai hedefin yeniden AİHM'e başvurmak olacağı belirtilmiştir.⁵⁶ Haberden de anlaşılacağı üzere eğer iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa dava yeniden AİHM önüne götürülecektir.

55 Sassounian, "European Court Finds Catholicosate's Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed,"; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 491.

56 "Aram I Re-Files Sis Catholicosate Lawsuit," *Asbarez*, Ağustos 26, 2019, <http://asbarez.com/184533/aram-i-re-files-sis-catholicosate-lawsuit/>

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun yeni hukuki adımı ile birlikte eğer iç hukuk yollarından sonuç almaları mümkün olmazsa mülkiyet hakkının ihlali gerekçesiyle yeniden AİHM'e gitme ihtimali bulunduğu için bu konuda AİHS ve bu Sözleşme ışığında mahkemenin mülkiyet hakkı ihlallerine yaklaşımını ele almak yararlı olacaktır. 4 Kasım 1950'de imzalanıp, 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren AİHS'in ana metninde içeriğinin tayinine ilişkin devletler arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle mülkiyet hakkına yer verilmemiştir. Mülkiyet hakkı Sözleşme'nin 20 Mart 1952'de imzaya açılıp, 18 Mayıs 1954'te yürürlüğe giren 1 Numaralı Ek Protokolünde düzenlenmiştir. Protokol Türkiye tarafından 20 Mart 1952 tarihinde imzalanmış 10 Mart 1954 tarihli kanunla onaylanmış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ek protokolün 1. maddesiyle mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Buna göre “Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına riayet edilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.”⁵⁷ Maddede mülkiyet hakkının kapsamı belirlenmemiştir. Ulusal düzenlemelerde farklı mülkiyet tanımlarına rastlandığından AİHM mülkiyet hakkının kapsamını ulusal hukuka bağlı olmaksızın bizzat belirlemeye çalışmış ve çok geniş yorumlamıştır. Mülkiyet hakkının içerisine soyut ve somut tüm aynı haklar, kamu ve özel hukuk ilişkilerinden doğan şahsi haklar, maddi ve manevi tazminat talepleri, müşteri çevresi, fikri mülkiyet hakları kapsamındaki telif hakları, hisseler, patentler, tahkim kararları, emeklilik maaşı hakkı, kira hakları gibi bütün maddi haklar dâhil edilmektedir. Ayrıca ulusal hukuk tarafından tanınmış olmak şartıyla her türlü meşru beklenti de bu kapsamda sayılmaktadır.⁵⁸ Bir başka ifade ile madde hükmünde yer alan “mal ve mülk” deyimini her türlü

57 A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 11. Bası (Ankara: Turhan Kitabevi, 2011), 438; Cavid Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları* içinde, der, İlyas Doğan (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 61-62.

58 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 62. AYM'nin kararlarında da AİHM'e paralel olarak ekonomik değer veya icrası mümkün bir alacağı elde etmeye yönelik meşru bir beklenti anayasal yönden mülkiyet hakkının içinde sayılmaktadır, bkz. Anayasa Mahkemesi, “Zekiye Şanlı Başvurusu,” Haziran 26, 2014, Başvuru Numarası: 2012/931, 32-33. Meşru beklentiden bahsedilebilmesi için bu beklentinin yeterli somutlukta olması gerekir. Bu somutluğun kabul edilebilmesi için makul bir şekilde ortaya konmuş, icra edilebilir ve ulusal mevcuda veya başvuruycuyu başarılı kılma potansiyeli gösteren yerleşik bir içtihadı dayanan bir iddia ileri sürülebilir. Bu iddia ise her olayın kendi koşullarına göre değerlendirilmektedir, Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 103.

taşınabilir ve taşınmaz mal yanında maddi varlığa sahip olmayan “hak” ve “menfaatleri”, mameleke dâhil her türlü aktifi, mali ve ekonomik değeri de içermektedir. Strasbourg içtihadına göre bir hak veya menfaatin ya da şeyin kısaca bir varlığın 1. madde içeriğine dâhil edilebilmesi için iktisadi değere sahip olması, belli bir parasal değerle ifade edilebilir olması gerekmektedir. Ayrıca malik olunan “değerin” halen somut surette hiç olmazsa “meşru beklenti” sıfatıyla tespiti mümkün olmalıdır.⁵⁹ AİHM’in mülkiyet hakkına bu çerçevede yaklaşımı Emvâl-i Metruke ile ilgili davalarda Türkiye’nin üzerinde önemle durması gereken bir konudur.

Ek Protokolün 1. madde metninden anlaşılacağı üzere mülkiyet hakkından yararlanma konusunda sınırlandırmalar getirilebilir. Mülkiyet hakkına meşru müdahale olarak nitelendirilebilecek bu hallerde bazı şartların gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunlar “yoksun bırakma” halinde “kamu yararı”, “kullanımı düzenleme” halinde ise “genel menfaatin” bulunmasıdır. İkinci koşul müdahale teşkil eden tedbirin her iki halde de yasayla öngörülmüş olmasıdır. Ayrıca yoksun bırakma durumunda uluslararası hukukun genel ilkelerine uygunluk aranmaktadır. Üçüncü şart ise her ne kadar açıkça maddede yer almasa da Sözleşme’nin tamamına egemen olan “orantılılık” veya “ölçülülük” ilkesidir.⁶⁰ Ulusal yetkili makamlara tanınan takdir yetkisinin ölçülülük ilkesine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı AİHM tarafından denetlenir. “Ölçülülük ilkesi” bağlamında, mülkiyetten yoksun bırakılma sonucunu doğuran müdahale için, başvuru alan “araç” ile güdülen “meşru amaç” arasında “makul” ve “dengeli” bir ilişkinin olup olmadığı sorgulanır. AİHM kamu yararının gerekleri ile bireyin temel haklarının korunması gerekleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını veya başvurucuya ölçsüz ve aşırı bir külfet yüklenip yüklenmediğini incelemek zorundadır. Çünkü mülkiyet hakkı müdahaleye maruz kalan başvurucunun olağan dışı ve aşırı bir külfet altına sokulması halinde adil denge bozulacaktır. Dolayısıyla AİHM hakların sınırlandırılmasında ölçünün kaçırılıp kaçırılmadığını tartarken bir çeşit dengeleme muhakemesi yürütmektedir. AİHM temel hakların korunmasının gerekleri arasında adil bir denge olup olmadığını belirlemede kendisini yetkili görmüştür.⁶¹ Mahkemenin önüne

59 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 443-444.

60 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 423; David Harris, Michael O’Boyle, Colin Warbrick, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, Çevirenler: Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan (Ankara: Şen Matbaa, 2013), 687-693; Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 135-140.

61 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 140-141.

Emvâl-i Metruke kapsamında bir dava geldiği zaman mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirirken bu ilkelere dikkat edeceği kuşkusuzdur.⁶² Emvâl-i Metruke konusuna bu ilkeler açısından yaklaşıldığında müdahale teşkil eden tedbirlerin yasa ile öngörülmüş olması şartı gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti geride bırakılan mallarla ilgili olarak dört önemli hukuki düzenleme yapmış olup, bu düzenlemelere herkesin erişmesi ve hükümlerinden haberdar olması mümkündür. Kamu yararı ya da genel yarar şartının da gerçekleştiği söylenebilir. Özellikle taşınmazların boş bırakılması halinde devlet bu arazilerden alacağı vergileri toplayamayacağı gibi icare-i zemin ve icare-i müeccele gibi düzenli ödemeleri de tahsil edemeyecektir. Dolayısı ile ekonomik açıdan büyük zarara uğrayacaktır. Geride kalan arazilerin büyük kısmı miri ve vakıf arazi statüsünde olduğu için zaten Osmanlı Hukuku'nda geçerli olan kurallara göre bu taşınmazların devlete veya vakfa geri dönmesi ve yeniden tefviz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu taşınmazların bir kısmının Balkanlar ve Kafkaslar'dan yoğun bir biçimde gelen muhacirlere dağıtılması da kamu yararı açısından uygundur. Ermenilere gittikleri yerlerde uğraş alanları ve sosyo-ekonomik durumlarına göre arazi, ev, araç, gereç ve tohumluk tahsis edildiği ve 1918 yılında yapılan hukuki düzenleme ile geri dönmelerine izin verilerek mallarının iade edildiği düşünüldüğünde ölçülülük ilkesi açısından önemli şartların sağlandığı düşünülebilir.⁶³ Nitekim Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvuru dilekçesinde de dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Katalikosluğa manastır ve araziye karşılık başka yerde eşdeğerde bir arazi verilebileceğini ifade ettiği iddia edilmiştir.

AIHM'in bir davayı kabul edebilmesi için üç önemli kıstası değerlendirdiği görülmektedir. Bunlardan ilki iç hukuk yollarının tüketilmesidir. AIHS'in 35. maddesine göre Mahkeme'nin bir davaya bakabilmesi için iç hukuk yollarının tamamının tüketilmesi ve kesin hükümden itibaren altı aylık sürenin geçmesi gerekmektedir. Gerçek ve tüzel kişilerin 35. madde uyarınca şikâyetlerini yetkili yargı veya idarî makamlar önüne getirmeleri, gerektiğinde AYM de dâhil en ileri derecedeki yargı organına kadar gidilmesi lazımdır. Gerçek ve tüzel kişilerin hukuki şartları yerine getirmediği veya zamanaşımı ve benzeri nedenlerle iç hukuk yollarını gereği gibi kullanamadıkları durumlarda

62 Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın bu ilkeler açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 80-87.

63 Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 61-62.

Mahkeme iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle davayı kabul etmemektedir.⁶⁴ Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında da başvuru Kozan Tapu Müdürlüğü'nün ret cevabı üzerine hiçbir yargı yerine müracaat etmeyerek doğrudan AYM'ye gitmesi nedeniyle 2017 Martında AİHM iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile başvuruyu kabul etmemiştir.

AİHM'in davayı kabul etme şartlarından ikincisi kişi bakımından yetkidir. 1 Numaralı Protokol'ün 1. maddesi kapsamında sağlanan koruma belirli bir mal ve mülke dayandığı zaman geçerli olmaktadır. Gerçek ve tüzel kişi mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürülebilmek için mülkiyet hakkının varlığını kanıtlamak zorundadır. Mahkeme 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesinin ihlal edilip edilmediğine karar verirken madde kapsamına giren mülkiyet hakkının mevcut olup olmadığını ve mülkiyete bir müdahalenin olup olmadığını incelemektedir. Bu nedenle gerçek veya tüzel kişi iç hukuk kapsamında böyle bir hakkın mevcudiyetini ya da bu konuda meşru bir beklenti olduğunu kanıtlamalıdır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu da bu şartı gerçekleştirebilmek için Kozan Tapu Müdürlüğü'nden Katalikosluğa ait olduğunu ileri sürdüğü kilise, manastır ve diğer müstemilat hakkında bilgi istemiştir. Ancak daha önce de değinildiği üzere Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde ilgili taşınmazların üzerinde bulunduğu arazi miri arazi statüsünde olup, Katalikosluk taşınmazın maliki değil, sadece tasarruf hakkına sahip olan mutasarrıfıdır. Yani bu günkü anlamda mülkiyetine sahip değildir. Bir nevi kiracı statüsündedir. Bununla beraber 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesine göre iktisadi değere sahip olan her şey madde kapsamında değerlendirildiği ve meşru beklenti oluştuğu için bu şartın gerçekleştiği ileri sürülebilir.

AİHM'in bir davayı kabul etmesinin üçüncü ve son şartı zaman bakımından yetkisinin olmasıdır. Antlaşmalar Hukuku'nun temel ilkelerini düzenleyen 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 28. maddesi şöyledir: "Antlaşmadan farklı bir niyet anlaşılmadıkça veya antlaşmada belirtilmedikçe antlaşmanın maddeleri antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten önce meydana gelmiş eylem ve olaylarla ilgili olarak imzacı devletleri bağlamaz." Bu hükme göre mahkeme bir devlet aleyhine yapılan ve Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden önceki tarihte meydana gelmiş olaylarla ilgili ihlal iddialarına ilişkin başvuruları incelemeye yetkili değildir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki bu durum anlık

64 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 68-69.

eylem (instantaneous act) durumunda geçerlidir. Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen ihlalin süreklilik arz eden bir hal alıp (continuing act) Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden sonra son bulunduğu durumlarda Mahkeme Sözleşme'nin onaylanmasından sonraki dönem için inceleme yetkisi olduğunu kabul etmektedir.⁶⁵ Bu nedenle AİHM'in Emvâl-i Metruke konusunda önüne gelecek davalarda büyük önem arz eden bir nokta da eğer mülkiyet hakkının ihlal edildiği kabul edilirse bunun "anlık ihlal" mi yoksa "süregelen ihlal" mi olduğunun tespitidir. Anlık ihlal söz konusu olduğunda ilk dikkat edilecek husus Mahkeme'nin meseleyi zaman bakımından incelemeye yetkili olup olmadığını tespiti olacaktır. Bu konunun belirlenmesinde ise mülkiyet hakkına müdahalenin hangi tarihte gerçekleştiğinin önem kazandığı görülmektedir. AİHM içtihatlarında kural olarak müdahalenin gerçekleştiği tarih esas alınmaktadır. AİHM'in içtihatlarına göre ilgili devlet sözleşmeye taraf olmadan önce meydana gelen anlık ihlallerden sorumlu tutulamaz ve bu gibi ihlalleri tazmin ve telafi etmekle yükümlü değildir. Örneğin *Acimovic v. Hırvatistan* kararında Hırvatistan güvenlik güçlerinin Hırvatistan'ın Sözleşmeye taraf olmadan önce mülkünü yıkmasından yakınan başvuru talebi bu eylemin anlık olmasından dolayı "zaman yönünden yetkisizlik" nedeniyle incelenmemiştir.⁶⁶ *Sargsyan v. Azerbaycan* kararında ise ilgili devlet Sözleşme'ye taraf olmadan önce, silahlı çatışmalardan dolayı konutlarını ve mülklerini kaybederek kaçmak zorunda kalan başvuru sahiplerinin şikâyetleri, yıkım eylemi ani nitelikte olduğu için bu bakımdan kabul edilemez bulunmuştur. Bu olayda başvuru sahiplerinin hâlâ konutlarına ulaşamıyor olmaları ise "süregelen ihlal" olarak görülmüş ve incelenmiştir.⁶⁷ Konuya Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde baktığımız zaman nakledilen kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının bedelleri ödenmek üzere tasfiyesi 1915-1923 yılları arasında yapılan hukuki düzenlemelerle gerçekleştirilirken, nakledilen kişilere mallarının bedeli olarak ödenecek paraların Hazineye irat kaydedilmesi de 1928 Mayıs'ında çıkarılan bir hukuki düzenleme ile olmuştur. Bu durumda Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde başka mahallere nakledilen, kaybolan ya da firari olan kişilerin mülkiyet haklarına müdahalenin Türkiye'nin AİHM'e bireysel başvuru hakkını tanıdığı 28 Ocak 1987 tarihinden çok önce gerçekleşmiş ve tamamlanmış olduğu

65 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 70-71.

66 Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 138.

67 European Court of Human Rights, "Sargsyan v. Azerbaycan," 16 June 2015, Application Number: 40167/06.

açıktır. Böylelikle anlık ihlalin varlığı kabul edildiği takdirde Mahkeme'nin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilecektir. Türkiye tarafından bireysel başvurunun kabul edildiği 1987 yılında mülkiyet haklarına sahip olmayan veya mülkiyet hakları sona ermiş olan Emvâl-i Metruke kapsamındaki malların önceki sahipleri ya da mirasçılarının AİHM'e yapacakları başvurular başvuru anında bir mülkiyet hakkına sahip olmadıkları gerekçesi ile reddedilebilecektir. Ancak burada önemli olan nokta "davanın canlandırılmaması" olmasıdır. Söz konusu kişiler ya da mirasçılarının Hazineye karşı açacakları davalarda Türk Mahkemeleri davaları esastan reddederse AİHM'in zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilecektir. Emvâl-i Metruke Mevzuatı kapsamındaki bir taşınmazla ilgili uyuşmazlık 1933 yılında yapılan bir kamulaştırma işlemine karşı aynı yıl iç hukukta yargı yoluna müracaat edilmesi ve 70 yıllık süre zarfında talebin hep canlı tutulması nedeniyle AİHM'in kendisini yetkili gördüğü *Yagtziler v. Yunanistan* davasına benzerlik göstermediği sürece Mahkeme'nin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilecektir.⁶⁸ İnceleme konumuz olan Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında bu açıdan dikkat çekici bir durum söz konusudur. Katalikosluk Türkiye topraklarını 1921 yılında terk ettikten sonra Kozan Tapu Müdürlüğü'ne başvurduğu 2014 Martına kadar hiçbir hukuki girişimde bulunmamıştır. Bu durumda AİHM'in zaman bakımından yetkisi kapsamına girebilmek için gerekli olan "davanın canlandırılmış olması" şartının gerçekleşmediği görülmektedir.

AİHM'in Emvâl-i Metruke Mevzuatı kapsamında nakledilen, kaybolan ya da firari olan Ermeniler'in malları ile ilgili düzenlemeleri "süregelemler ihlal" olarak değerlendirmesi ise konuyla ilgili daha önceki içtihatları göz önüne alındığında Türkiye açısından daha sıkıntılı sonuçlara yol açabilecektir. Çünkü AİHM eskiden hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen eylemlerin etkisi günümüzde de sürüyorsa kendisini davaya bakmaya yetkili görmektedir. Söz konusu durumlarda Mahkeme mülk üzerindeki tasarruf hakkı hukuka aykırı bir şekilde elinden alınmış olan kişinin mülkiyet hakkının günümüzde de devam ettiğini, bu çerçevede konu ve zaman açısından yetkisizliğin söz konusu olamayacağını kabul etmiştir.⁶⁹ Bu nedenle AİHM yapılan başvurularda bir mülkiyet ihlali olduğuna hükmederse bu durumda Emvâl-i Metruke

68 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 75-76.

69 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 78.

Mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilen işlemleri “anlılık ihlal” olarak kabul etmesi Türkiye için önem kazanmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası’nın AYM’ye başvuru dilekçesinde bu konuya atıf yaptığı görülmektedir. Dilekçede “Sis Katalikosluğu’nun mal varlığına el konmasının süregiden bir durum olarak değerlendirilmesi gerektiği” belirtilmiştir. Ayrıca dilekçede AİHM açısından önemli olabilecek iki konuya daha vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki “Kamulaştırmasız el atma hükümleri, Emvâl-i Metruke Mevzuatı’ndaki hükümler ve Lozan Antlaşması’nın bazı hükümleri doğrultusunda tazminat alma hakkının kuvvetli bir meşru beklenti oluşturduğu” konusundaki ifadedir. Diğeri ise “iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı’na göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması sebebiyle tüketilmesine gerek olmadığı” vurgusudur. Dilekçede altı çizilen bu üç kritik nokta aslında AİHM’e gidildiğinde davanın kabul edilmesini sağlayacak temel kriterleri kapsaması açısından önemli olup, Kilikya Ermeni Katalikosluğu’nun temel hedefinin AİHM süreci olduğu anlaşılmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu her ne kadar AİHM’e başvuru dilekçesinde “süregiden durum”, “meşru beklenti” “iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı’na göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması sebebiyle tüketilmesine gerek olmadığı” gibi argümanları kullansa da bunların Mahkeme’de kabul görmeyebileceğini düşünerek Türk yargı sistemi ile ilgili birtakım iddiaları da gündeme getirerek siyasi vurgularla başvurusunun kabul edilme şansını arttırmaya çalışmıştır. Katalikosluğun AİHM’e başvuru dilekçesinde Türkiye’de hukuk devleti ilkesi ile ilgili önemli problemler olduğu ve bunların hızla arttığı, ülkedeki hâkim ve avukatlara yönelik hukuk dışı yaklaşımlar sergilendiği, ülkede genel bir belirsizliğin bulunduğu gibi siyasi söylem ve iddialarla Mahkeme’nin davayı kabul etmesini istemiştir. Ayrıca Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komitesi’nin 15 Şubat ve Venedik Komisyonu’nun 13 Mart’taki raporlarında Türkiye ile ilgili görüşlerini de dava dilekçesine eklemiştir.⁷⁰

70 “Catholicosate of Cilicia Proposes ECHR to Accelerate Trial of Sis Catholicosate,” *Armenpress*, Nisan 04, 2017, <https://armenpress.am/eng/news/885520/catholicosate-of-cilicia-proposes-echr-to-accelerate-trial-of-sis-catholicosate.html>; “His Holiness Aram I asks ECHR to Declare it has Jurisdiction over the Claim for Return of Seat in Sis,” *Public Radio of Armenia*, Nisan 04, 2017, erişim Temmuz 01, 2018, <http://www.armradio.am/en/2017/04/04/his-holiness-aram-i-asks-echr-to-declare-it-has-jurisdiction-over-the-claim-for-return-of-seat-in-sis/>.

Gerek Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası gerekse Ermeniler'in 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesi uyarınca mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'de açacağı davalarda Mahkeme'nin zaman bakımından kendisini yetkili görüp davayı kabul etmesi için süregiden bir durumun söz konusu olması gerekmektedir. Çünkü anlık ihlal durumunda Mahkeme zaman bakımından davaya bakmak için yetkisiz olduğunu bildirecektir. Bilindiği üzere Türkiye AİHM'e bireysel başvuru hakkını 1987'de tanımış, Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini de 1990 yılında kabul etmiştir. Bu nedenle bir yüzyıldan fazla bir zaman önce gerçekleşen olaylara dayanarak mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'den sonuç almanın kolay olmayacağı Ermeni çevreleri ve Ermeni iddialarını destekleyen akademisyenler tarafından da ifade edilmektedir. Devam eden bir ihlalden söz edebilmek için ihlal önceden başlasa da AİHS yürürlüğe girdikten sonra da devam ediyor olması gerekmektedir. "Devam eden ihlal" kavramının doğuşu esasen mülkiyet hakkı ile bağlantılı olmayıp, otoriter rejimlerde kaybolan ve haber alınamayan insanlarla birlikte hukuk literatürüne girmiştir. Bu konu özellikle 1970'lerden itibaren Amerika içi İnsan Hakları Mahkemeleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Kaybolmalar devam edegelen ihlal olarak değerlendirilmiş, BM İnsan Hakları Komitesi ve AİHM de bu yaklaşımı benimsemiştir.⁷¹ Süregelen ihlal kapsamında AİHM tarafından "gerçek bağlantı ve önemli kısım kriterleri", ve "değerler ve güvencelerin gerçek ve etkili şekilde korunması kriteri" olarak belirlenmiş iki temel ölçüte göre inceleme yapılmaktadır.⁷²

Anlık ihlalin devam eden etkileri yoktur ve geriye yürümesi mümkün değildir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM "mülkiyet hakkından yoksun bırakma anlık bir fiil olup, haktan mahrum olmanın devam eden bir durum yaratmadığı" görüşündedir. Mahkeme'nin verdiği kararlar bu görüşü destekler niteliktedir. Hatta AİHM çok az dava dışında mülkiyet davaları konusunda devam edegelen ihlal doktrinini kullanmak konusunda isteksiz davranmıştır. Mahkemenin bu yaklaşımı konusunda karar örnekleri vardır. *Posti and Rahkov v. Finland*, *Merzhoyev v. Russia* ya da Doğu Avrupa'daki komünist

71 Frédéric Mégret, "The Notion of 'Continuous Violations,' Expropriated Armenian Properties, and the European Court of Human Rights," *International Criminal Law Review* 14 (2014): 318; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 492.

72 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve örnek kararlar için bkz. Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 139-142.

rejimlerin mallara el koyma fillerine karşı açılan davalarda durumu anlık ihlal olarak değerlendirmiştir.⁷³

1 Numaralı Protokol'ün 1. maddesine göre Mahkeme mülkiyet hakkı konusunda dört durumda süregelen ihlali kabul etmektedir. Yargılama yöntemine ait bir engel veya alışılmadık bir durum söz konusu ise; başlangıçtaki mahrumiyetin ilgili devlette Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra tamamlandığı düşünülüyorsa; malın el değiştirmedığı düşünülüyorsa ve davacı iade konusunda “makul bir beklenti”(legitimate expectation) sürdürüyorsa.⁷⁴ Ermeni kaynaklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu sebeplerden sadece “makul beklenti” başlığını kullanarak süregelen ihlal kavramından yararlanabileceği ifade edilmektedir. Bu çerçevede Emvâl-i Metruke konusundaki hukuki düzenlemelerde Ermeniler'den kalan malların dikkatli bir şekilde defterlere kaydedilmesi, bu malların satışı ve kiralanması sonrası elde edilen gelirlerin hesaba yatırılarak koruma altına alınması, tasfiye işleminin tamamlanmaması Ermeniler'de ve dolayısı ile Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nda mülkiyet haklarını korudukları konusunda makul bir beklenti oluşturabilir iddiasında bulunulmuştur. Ayrıca Ermeni mallarına el koymanın bir süreç olduğu, karışık yasalara ve olaylara dayandığı, tasfiye işleminin son derece yavaş bir süreç izlediği ve Türkiye'nin AİHM'e bireysel başvuruyu kabul etmesinden sonra da devam ettiği, dolayısı ile süre gelen ihlalin ileri sürülebileceği iddiaları da ortaya atılmıştır.⁷⁵ Ancak tüm bu tartışmaların sonunda Ermeni mallarına el koyulduğunu ileri süren akademisyenlerin bir kısmı AİHM'in devam eden ihlal konusundaki katı tutumu nedeniyle Mahkeme'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun mülklerine el konmasını anlık ihlal olarak değerlendirme ihtimalinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁷⁶ Bu nedenle gerek Katalikos I. Aram gerekse hukuk heyetinin başında bulunan Akhavan'ın açıklamaları çerçevesinde konu tekrar AİHM'in önüne gelecek olursa bu kez kesin sonuç alabilmek için mülkiyet hakkının ihlali yerine

73 Mégrét, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 320-321; Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 493. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM AİHS'in 1. Ek Protokolü'nün 1. maddesinde korunan mülkiyet hakkına yönelik kamulaştırmaları anlık ihlal olarak değerlendirme eğilimindedir. Mahkeme kamulaştırmanın anlık bir fiil olduğu ve “haktan mahrum bırakma” konusunda devam eden bir durum yaratmadığı fikrindedir.

74 Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 495.

75 Mégrét, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 326-327.

76 Gharibian,, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 500; Mégrét, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 325-327.

AIHS'in 9. maddesinde düzenlenmiş olan düşünce, din ve vicdan hürriyetinin⁷⁷ ihlal edildiği iddiasının ortaya atılmasının sonuç alınmasını kolaylaştıracağını ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun taşınmazlarına el konmasının Türkiye'deki bir azınlığın dini özgürlüklerine ve ibadet hakkına karşı devam edegelen bir ihlal oluşturduğu ve 9. maddenin 2. paragrafındaki sınırlamalara uygun olmadığı iddia edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre Kilikya Ermeni Katalikosluğu Ermeniler'in ibadetleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Burası Ermeniler için dünyadaki en önemli ibadet yeri olduğu gibi sadece tarım arazisi değil, dini kullanıma adanmış bir arazidir. Bu nedenle Ermeniler'in ulaşabileceği başka kiliseler olsa da Katalikosluk Ermeni kimliğinin oluşmasının en önemli parçasını teşkil etmektedir. Ayrıca bir ibadethaneye girişin ve dini ayinin engellenmesi açıkça 9. maddede sağlanan hak ve güvencelerin ihlali anlamına gelmektedir.⁷⁸ AIHM'in 2016 Mayısında Yehova Şahitleri'nin Türkiye'ye karşı açtığı davada din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği yönünde verdiği kararın⁷⁹ Kilikya Ermeni Katalikosluğu açısından da yol gösterici olduğu ve AIHM'e yeniden gidilirse 9. madde kapsamında din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasının Mahkeme tarafından mülkiyet iddiasına oranla kabul edilme şansının daha fazla olacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca böylelikle bir ibadet

77 AIHS'in 9. maddesi şöyledir: "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din ve inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca alenî veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğü içerir. Din ve inançlarını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzen, sağlığı veya ahlakının ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda gerekli tedbirler olarak ve yasayla sınırlandırılabilir."

78 2016 Aralıkındaki basın toplantısında Akhavan bu durumu kültürel soykırım olarak nitelemiş ve "bu mülk diğer mülkler gibi değildir. Bu dava bir ilktir. Çünkü dini ibadet hakkı ile bağlantılıdır. Eğer Sis Katalikosluğu'nun Ermeniler için bir ibadet mekânı olmasına izin verilirse Ortodoks Ermeni kimliği yeniden inşa edilecektir" şeklinde benzer bir argümanı ortaya atmıştır.

79 Yehova Şahitlerinin Türkiye'ye karşı açtığı dava iki ayrı Yehova Şahidi cemaatine ait ibadethane olarak kullanılan yerlerin şehir planlaması ile ilgili hukuki düzenlemelerin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle kapatılması ile ilgilidir. Bu gruplara yerleşim yerlerinde ibadethane açamayacakları bildirilmiştir. Bu cemaatlerden ilki Mersin'deki bir apartman dairesini ibadethane olarak kullanan Yehova Şahitleri cemaati, diğeri ise İzmir'de yine bir apartman dairesinin giriş katını ibadethane olarak düzenlemiş olan Yehova Şahitleri grubudur. Başvuru üzerine davaları inceleyen AIHM 9. maddenin ihlal edildiğine karar vererek Türkiye'nin cemaatlerin ibadet mekânları aramasına müdahalesini din özgürlüğünün doğrudan ihlali olarak nitelemiş, demokratik bir toplumda gerekli olan ölçülülük ilkesine de uygun bulmamıştır. Yehova Şahitleri Kararı Mahkeme'nin mülkiyet hukuku çerçevesinde azınlık grupların ibadet hakkına devletin müdahalesini 9. maddenin ihlali olarak değerlendirmekte istekli olduğunu göstermektedir. AIHM Mahkeme'nin içtihadı ile ilgili bilgi notunda "Bir dini cemaatin ibadet yeri sağlama konusundaki imkânsızlığının dini özgürlüğü ortadan kaldırdığını" belirtmektedir, AIHM.Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri ve Türkiye, Mayıs 24, 2016, Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13, 1-33.

mekânına girişin ve ibadet hakkının engellenmesi nedeniyle süregelen bir ihlalin varlığının kanıtlanması yolu ile mülkiyet hakkı ihlalinde de devam eden bir durumun varlığı ispat edilebilecektir.⁸⁰ Bu iddiaları desteklemek için ABD Temsilciler Meclisi'nde 2011 yılında kabul edilen karara da atıf yapılmıştır. "Türkiye Cumhuriyetini Hristiyan Mirasını Koruma ve el Konulan Kilise Mallarını İadeye Zorlama" kararında AIHS'e atıf yapılarak "Sözleşme herkesin düşünce, din ve vicdan hürriyetini teyit ettiği, tek başına ya da topluca kamusal ya da özel alanda dinini, inancını öğretme, uygulama, ibadet etme hakkını verdiği ve Türkiye Cumhuriyeti Sözleşmeyi imzaladığı için Sözleşmedeki düşünce, inanç ve din hürriyetini kabul etmek zorundadır. Temsilciler Meclisi Türk Hükümeti'ni uluslararası antlaşmalar ve insan hakları hukukundan doğan ilkelere saygı göstermeye davet etmektedir. Bu çerçevede hak sahibi kiliselere mallarını herhangi bir sınırlama olmadan iade etmeli, ibadet, dini eğitim, dini cemaatlerin bir araya gelmesi, v.b. dini eylemlere izin vermelidir. Bütün Hristiyan kiliseleri ve diğer ibadethaneler, manastırlar ve bunlara ait mülkler gerçek sahiplerine geri dönmelidir. Hristiyan kiliselerine ait mallar hiçbir kısıtlama olmadan korunmalı, yeniden inşa ve onarım izni verilmelidir"⁸¹ denmektedir. Kısaca Ermeni çevreleri bir sonraki adımda AIHM'de istenilen sonucun alınması için din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edildiği iddiası üzerinden süregelen ihlalin varlığını kanıtlanmanın ve mülkiyet hakkı ihlalini ve kültürel soykırımı bu yolla ispatlanmanın daha akıllıca olacağı düşüncesindedirler. Bu konudaki en önemli dayanakları ise 2011 yılındaki ABD Temsilciler Meclisi'nin Kararı ve AIHM'in Yehova Şahitleri Kararıdır.

Sonuç

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası son dönemde 1915 olayları ve Emvâl-i Metruke konusunda dikkat çeken hukuki adımlardan birisi olmuştur. Bu konudaki benzer davalardan farklı olarak uzun bir hazırlık süreci yaşandığı, dava öncesi 2012 yılından başlayarak merkezi Lübnan yakınlarındaki Antelyas kasabasında bulunan Katalikosluğun

80 Konu ile ilgili ayrıntılı tartışmalar için bkz. Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 500-508.

81 Kararın tam metni için bkz. H. Res. Resolution 306 "Urging the Republic of Turkey to Safeguard its Christian Heritage and to Return Confiscated Church Properties", in the House of Representatives, 112th Congress 1st Session, June 2, 2011, <http://www.atour.com/government/pdf/20110615-USCongress-BILLS-112hres306ih.pdf>, 1-4.

öncülüğünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu hazırlıkların iki koldan ilerlediği tespit edilmiştir. Bir yandan uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku akademisyenlerinden oluşan bir hukuki heyet hukuki süreç için hazırlıklar yaparken, öte yandan uluslararası kamuoyuna bu girişimi duyurmak ve konuyu aynı zamanda siyasi bir boyuta da taşımak için önemli merkezlerde kalabalık katılımlı basın toplantıları düzenlenmiştir. Aslında ilk adım Erivan’da 23-25 Şubat 2012’de Kilikya Ermeni Katalikosluğu tarafından gerçekleştirilen ”Ermeni Soykırımı: Tanımadan Tazminata” başlıklı uluslararası toplantı ile atılmış, bu toplantıda özellikle mülkiyet hakkı üzerinde durulmuştur. Katalikosluk 1915 olaylarının 100.yılı olan 2015’te iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AYM’de adil yargılanma hakkı, Anayasa’nın eşitlik ilkesi, mülkiyet hakkı ve din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği gerekçeleriyle dava açmış, Kozan’daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi tazminat olarak 100.000.000 TL. ödenmesini talep etmiştir. Katalikosluğun hukukçularının yeni bir strateji belirleyerek davayı özellikle mülkiyet hakkının ihlal edildiği basit bir dava gibi göstermeye çalıştığı ve Katalikosluğun mallarının iadesinin Türk Hükümeti’nin soykırımı tanıması anlamına gelmeyeceğini sürekli vurguladıkları bir sürece girilmiştir. AYM’ye sunulan dilekçede aslında temel hedefin AİHM’e giderek daha sonraki benzer davaların yolunu açmak olduğu anlaşılmaktadır. AİHM’in AİHS’in 1 Numaralı Ek Protokolü’nün 1. maddesinde teminat altına alınan mülkiyet hakkı ihlalleri ile ilgili davaları kabul etmesi için kendisini zaman bakımından davaya bakma konusunda yetkili görmesi gerekmektedir. Yaklaşık bir yüzyıl önce gerçekleşen bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan mülkiyet hakkı ihlallerinde Mahkeme’nin zaman engelini aşması için ortada “meşru bir beklenti” ve “süregelen ihlalin” mevcut olması şartı aranmaktadır. İç hukuk yolları tüketilmeden AİHM’e gidilebilmesi içinse iç hukuk yollarının etkin bir biçimde kullanılmaması ve makul süre aşımı gibi sebeplere ihtiyaç vardır. İşte AİHM sürecinde önemli olacak tüm bu konular henüz AYM davayı reddetmeden önce bireysel başvuru dilekçesinde özellikle vurgulanarak esas amacın AİHM’e gitmek olduğu ortaya konmuştur. Nitekim AYM mülkiyet hakkının ihlali konusundaki başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle Haziran 2016’da reddedince Katalikosluk Aralık 2016’da AİHM’e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme başvuruyu olması gerektiği gibi iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile Mart 2017’de reddetmiş, Katalikos I. Aram bu cevabı ancak 2017 Ekiminde uluslararası kamuoyu ile paylaşmış ve kararı hukuk dışı olarak

nitelemiştir. Katalikosluğun ilk açıklamaları iç hukuk yollarının tüketilmesi yerine iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı ve Türkiye'deki mevcut durum nedeniyle etkin bir biçimde kullanılamayacağı, makul süre içinde sonuç alınamayacağı gibi gerekçelerle davayı bir kez daha AİHM önüne getirmek niyetinde olduğu şeklinde bir izlenim uyandırmıştır. Ancak bu yöntemle istedikleri hukuki sonuca ulaşamayacaklarını düşünerek 2019'da Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram'ın avukatları aracılığıyla Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Kozan Belediyesi ve Maliye Bakanlığı aleyhine açılan dava ile Kilikya Azize Sofia Manastırı ve Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisinin iadesi talep edilmiştir. Böyle bir davanın açılmasının sebebi olarak AİHM'in 2017'de Katalikosluğun başvurusunu reddederken iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği yönünde verdiği karar gösterilmiştir. Henüz duruşma gününün belirlenmediği davada, iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa nihai hedefin davanın yeniden AİHM önüne götürülmesi olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda mülkiyet hakkı konusunda "süre gelen bir ihlal" olduğu ve Sevr Antlaşması⁸² ve Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri çerçevesinde Katalikosluğun mallarının iadesi konusunda "makul bir beklenti" oluştuğu iddiası ile Mahkeme'nin Katalikosluk lehine bir karar vermesi sağlanmaya çalışılacaktır. Bazı Ermeni kaynaklarının ise AİHM'in mevcut içtihatlarına bakarak Mahkeme'nin Katalikosluğun mallarına el konmasını anlık ihlal olarak değerlendirip davayı zaman bakımından reddetme ihtimalinin yüksek olduğu gerçeğini kabul ettiği ve yeni çözümler üretmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunlar içinde ön plana çıkan ise AİHS'in 9. maddesinde yer alan düşünce, din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasıyla Mahkemeye başvurmadır. Bu görüş sahipleri bir ibadet mekânına el konulması ve Ermeniler'in ibadet mekânına girişlerinin yaklaşık yüzyıldır engellenmesi suretiyle ibadet ve dini özgürlüklerin ihlal edildiği, bu durumun süregelen bir ihlal olduğu tezinin savunulması durumunda Mahkeme'nin davaya bakma konusunda zaman bakımından yetkisizliğini ileri sürmesinin önüne geçileceği düşüncesindedirler. Bu görüşü savunanlar özellikle 2011 yılında ABD Temsilciler Meclisi'nin "Türkiye Cumhuriyeti'ni Hristiyan Mirasını Koruma ve El Konulan Kilise Mallarını İadeye Zorlama" kararını ve AİHM'in 2016 yılında Yehova Şahitleri'nin Türkiye'ye karşı açtığı davada Türkiye'yi haksız bularak tazminata mahkûm etmesini bir fırsat

82 Sevr Antlaşması hiçbir zaman uygulamaya girmediği ve hukuki geçerliliği olmadığı halde Ermeniler'in mülkiyet iddialarında mutlaka Lozan Antlaşması ile birlikte Sevr Antlaşması'na da vurgu yapılmaktadır.

olarak değerlendirmektedir. AYM de Ermeni Katalikosluğu ile ilgili kararında konunun bir ibadet mekânını ilgilendirmesi sebebiyle mülkiyet hakkının ihlali ile din ve vicdan özgürlüğünün ihlali iddialarını birlikte değerlendirileceğini belirterek, Katalikosluğun bu imkânı kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızı noktalarken birkaç tespit yapmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Her şeyden önce önümüzdeki günlerde Ermeni çevrelerinin mülkiyet hakkı ihlali ile ilgili davalarda gerçek kişilerden çok kilise, manastır, vakıf davaları gibi davalara öncelik vereceği ve din ve vicdan hürriyeti ihlallerini de mülkiyet hakkının ihlaline ekleyeceği anlaşılmaktadır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasının yanı sıra Sanasaryan Vakfı (Han) Davası ve Kudüs Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davaları'nın da tartışılmaya başlaması bu konudaki düşüncelerimizi güçlendirmektedir. Nitekim AYM yakın bir tarihte 12.09.2019'da "Kudüs'te Kain Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası"nı karara bağlamıştır. Bu davanın önemli özelliklerinden birisi ilk kez Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bulunan, yabancı vakıf statüsünde bir kuruluşun İstanbul'daki taşınmazlarının iadesi talebini içermesidir. Başvurucu vakfın mazbut vakıflar arasına alınması işlemine karşı açılan davanın ehliyet yönünden reddedilmesi üzerine mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasıyla dava AYM'ye taşınmıştır. Ancak bu tür tüm davalarda karşımıza çıktığı gibi bu dava da mülkiyet hakkı ile ilişkilendirilmiştir. Vakıflar 11. İdare Meclisi 18.07.1973 tarihinde 5.06.1935 tarih ve 2762 sayılı mülga Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesi gereğince kanunen ve fiilen hayrî hizmeti kalmamış vakıfların mazbut vakıflar statüsüne alınarak Türkiye'deki taşınmazlarının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare edileceği, Patrikhane ve Kilisenin müdahale hakkı kalmadığı yönünde bir karar almıştır. Başvurucu bu idari işleme karşı 19.07.2012 tarihinde Ankara 15. İdare Mahkemesi'nde iptal davası açmıştır. Mahkeme 12.12.2013 tarihinde davayı reddetmiştir. Kararın gerekçesinde başvurucu vakfın dava konusu işlemde bahsi geçen vakıf olmadığı kanaatiyle bu davayı açmada menfaatinin ve ehliyetinin bulunmadığı belirtilmiştir. Başvurucunun temyiz ettiği karar Danıştay 10. Dairesince 15.12.2014 tarihinde onanmış, karar düzeltme talebi ise aynı daire tarafından 13.06.2016'da reddedilmiştir. Karar 1.08.2016'da tebliğ edilmiş, başvurucu 26.08.2016'da AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Görüldüğü üzere Maryokop Ermeni Kilisesi iç hukuk yollarını (olağan hukuk yollarını) tüketerek AYM'ye gitmiştir. Dava Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı'nın mazbut vakıflar statüsüne alınması ile ilgili olsa da başvuru dilekçesinde iki iddiaya yer verildiği görülmektedir. Bunlardan

ilki mahkemeye erişim hakkının engellenmesi, diğeri ise mülkiyet hakkının ihlalidir. AYM 12.09.2019 tarihli kararında davanın ehliyet yönünden reddedilmesinin Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bu çerçevede kararın bir örneğinin “mahkemeye erişim hakkının ihlalinin” sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak üzere Ankara 15. İdare Mahkemesi'ne gönderilmesine karar vermiştir. Mülkiyet hakkının ihlal edildiği yolundaki şikâyet hakkında ise bu aşamada bir değerlendirme yapılmasına gerek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁸³ Ancak davanın ilk dereceden itibaren yeniden görüleceği düşünüldüğünde mülkiyet ihlali iddiaları kaçınılmaz olarak tekrar gündeme gelecek belki de AYM ve AİHM'e kadar uzanacak bir hukuki süreçle karşılaşılacaktır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda da unutulmaması gereken nokta ilk başvuruda AİHM'in davayı iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddetmesi sebebi ile davanın esasına girmediği ve mülkiyet hakkının ihlali konusunu incelememiştir. Bu dava da bir kez daha Mahkeme'nin önüne gelirse bu kez mülkiyet hakkının ihlali iddiaları değerlendirilecektir. Makalemizin giriş bölümünde belirttiğimiz üç davadan birisi olan Sanasaryan Vakfı Davası'nda ise Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nin karar düzeltme aşamasında vakfın cemaat vakfı değil mazbut vakıf olduğuna hükmetmesi üzerine AYM'ye bireysel başvuruda bulunulmuş olup, komisyon tarafından incelenme aşamasındadır. Eğer dava AYM tarafından görülür ve olumsuz bir karar çıkarsa bu davanın da AİHM önüne götürülme ihtimali yüksektir. Görüleceği üzere Emvâl-i Metruke kapsamında gerek iç hukuk gerekse AİHM nezdinde önümüzdeki günlerde mülkiyet ihlalleri ile ilgili iddialarla karşılaşılmaya devam edilecektir. Bu süreçte Osmanlı Arazi Hukuku ve arazi türleri,⁸⁴ Osmanlı Vakıf Hukuku, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın her olaya uygulanıp uygulanmayacağı, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların dini kurumları, vakıfları ve malları ilgili hükümleri sık sık gündeme getirilerek tartışılacaktır. Ayrıca Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda olduğu gibi dini kurumların mallarına el konması ve ibadet mekânlarına girişin engellenmesinin Ermeni kimliğini yok etme ve dolayısı ile kültürel soykırım teşkil ettiği gibi iddialar da gündeme getirilecektir. Bu davalar AİHM'e gittiğinde Mahkeme'nin anlık bir

83 Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kain Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu,” Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

84 Söz konusu taşınmazların Osmanlı Arazi Hukuku ve 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesine göre mülk arazi, miri arazi, vakıf arazi, metruk arazi ve mevat arazi çeşitlerinden hangisine girdiğinin tespiti son derece önemlidir.

ihlalin söz konusu olduğunu söyleyerek zaman bakımından yetkisiz olduğunu ileri sürmesini engellemek için zaman sınırlamasına bağlı olmayan “insanlığa karşı suç” kavramının kullanılacağı ile ilgili işaretler de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye’de açılacak davalarda gerek ilk derece mahkemelerinin gerekse AYM’nin söz konusu taşınmazların Emvâl-i Metruke⁸⁵ kapsamında olup olmadığını, Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde hangi arazi türüne girdiğini, dini bir kurum söz konusuysa ortada bir vakıf olup olmadığını, eğer bir vakıf mevcutsa bu vakfın zimmilerin kurduğu hayrî bir vakıf mı yoksa cemaat vakfı mı olduğunu ve sık sık atıf yapılan Lozan Antlaşması’nın ilgili hükümlerini son derece dikkatli bir biçimde değerlendirmesi gerekmektedir. Böylelikle AİHM’e kadar uzanabilecek süreçte hukuki açıdan daha sağlıklı bir yol izlenebilecektir.

85 Örneğin inceleme konumuz olan Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası’nda 1918 yılında geri dönen Katalikos II. Sahak’a kilise ve manastırlar ve ilgili taşınmazlar iade edilmiştir. Katalikosluk I. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan iç karışıklıklarda aktif rol oynamıştır. Bölgedeki Fransız güçleri geri çekilmek istediğinde Ermenilerin de içinde yer aldığı Hristiyan nüfusun karşı çıktığına dair kayıtlar mevcuttur. Yine TBMM Hristiyan nüfusa bölgeyi terketmeme ve Fransız işgaline karşı birlikte bir sınır oluşturma çağrısında bulunduğu zaman olumlu bir cevap alamamıştır. Hiç bir siyasi baskı olmadan Katalikosluk bölgeyi terketmiştir, Oğuzhan Tulun, “The Armenian Catholicosate of Cilicia’s Application to the Constitutional Court of Turkey,” *AVİM Commentary*, No: 2016 / 73, Aralık 21, 2016, erişim Haziran 30, 2018, <http://avim.org.tr/en/Yorum/THE-ARMENIAN-CATHOLICOSATE-OF-CILICIA-S-APPLICATION-TO-THE-CONSTITUTIONAL-COURT-OF-TURKEY-1>.

1921 Katalikosluğun Kilikya’dan ayrılmasından sonra Kozan Tapu Müdürlüğüne başvuruda bulunduğu 2014 Martına kadar davayı canlandırdığı, mülkiyet hakkı ile herhangi bir iddiada bulunduğu bir hukuki girişim söz konusu olmamıştır. Bu nedenle bu tür davaların siyasi propaganda ve uluslararası kamuoyu oluşturma aracı olma özelliklerini de dikkate almak gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdullahzade, Cavid. “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları* içinde, derleyen İlyas Doğan, 59-89. Ankara: Astana Yayınları, 2016.
- Akyılmaz, Gül. *Osmanlı Devleti’ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, Ankara: AVİM, 2017.
- “Aram I’s Move: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Lost Property in Turkey.” *Armenia Now Reporter*, Kasım 30, 1999. https://www.armenianow.com/genocide/63047/armenia_genocide_a_ram_i_lost_property_turkey_church_court_catholicos
- Atar, Ersan. “Armenian Church in Lebanon Seeks Return of Property in Turkey,” *Daily Sabah Minorities*, April 30, 2015, 2018. <https://www.dailysabah.com/minorities/2015/04/30/armenian-church-in-lebanon-seeks-return-of-property-in-turkey>.
- Bağcı, Ömer. *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Bardakjian, Kevork B.. “The Rise of Armenian Patriarchate of Constantinople”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire C. I* içinde, derleyenler Benjamin Braude ve Bernard Lewis, 87-98. New York: Holmes&Meiers Publisher, 1982.
- “Birth of Catholicos Sahag II Khabayan.” *Milwaukee Armenians*, Mart 23, 2017. Erişim Temmuz 03, 2017. <https://milwaukeearmenians.com/2017/03/23/catholicos-sahag-ii-khabayan/>.
- “Catholicosate of Cilicia Proposes ECHR to Accelerate Trial of Sis Catholicosate.” *Armenpress*, Nisan 04, 2017. <https://armenpress.am/eng/news/885520/catholicosate-of-cilicia-proposes-echr-to-accelerate-trial-of-sis-catholicosate.html>.
- “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis.” *The Armenian Weekly*, Eylül 19, 2014. <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/>.

Ceyhan, Muhammed. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18. Yüzyıl)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara: 2016.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*, 11. Bası. Konya: Sayram Yayınları, 2019.

Durmuş, Berna. “Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi.” *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018* içinde, derleyen Alev Kılıç, 139-164. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2019.

Elbeyoğlu, Ali. *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Gauin, Maxime. “How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922).” *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 67-102.

Gemalmaz, H. Burak. *Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018.

Gharibian, Carla. “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis: Places of Worship and Religious Freedom Claims before the European Court of Human Right.” *California Law Review* 106: 481-509.

Gibb, A.R. ve Harold Bowen. *Islamic Society and the West C.II*: Londra: Oxford University Press, 1969.

Gözübüyük, A. Şeref ve Feyyaz Gölcüklü. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 11. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.

H. Res. Resolution 306 “Urging the Republic of Turkey to Safeguard its Christian Heritage and to Return Confiscated Church Properties”, in the House of Representatives, 112th Congress 1st Session, June 2, 2011, <http://www.atour.com/government/pdf/20110615-USCongress-BILLS-112hres306ih.pdf>, s.1-4.

Harris, David, Michael O'Boyle ve Warbrick, Colin. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, Çevirenler, Mehveş Bingöllü Kılıcı ve Ulaş Karan. Ankara: Şen Matbaa, 2013.

“His Holiness Aram I asks ECHR to Declare it has Jurisdiction over the Claim for Return of Seat in Sis.” Public Radio of Armenia, Nisan 04, 2017. Erişim Temmuz 01, 2018.

<http://www.armradio.am/en/2017/04/04/his-holiness-aram-i-asks-echr-to-declare-it-has-jurisdiction-over-the-claim-for-return-of-seat-in-sis/>.

Kaplan, Recep, Hasan Saraç ve Yılmaz Çınar. “Bireysel Başvuru Süresi (30 Gün Kuralı),” *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri* içinde, derleyenler Muharrem İlhan Koç, Recep Kaplan, 33-39. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2017.

Karakoç, İrem. *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Kardeş, Salâhaddin. “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*. Ankara: Astana Yayınları, 2016.

Kouymjian, Dickran. “Cilicia and its Catholicosate from the Fall of the Armenian Kingdom in 1375 to 1915.” *Armenian Cilicia Historic Armenian Cities and Provinces* içinde, derleyenler Richard G. Hovannisian, Simon Payaslian ve Costa Meza, 297-307. California: Mazda, 2008.

Kouymjian, Dickran. “Armenia from the Fall of the Cilician Kingdom (1375) to the Forced Emigration under Shah Abas (1604).” *The Armenian People from Ancient to Modern Times, C. 2, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* içinde, derleyen Richard G. Hovannisian, 1-50. New York: St. Martin's Press, 1997.

Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Lütem, Ömer Engin. “Facts and Comments Turkey-Armenia Relations.” *Review of Armenian Studies* 36 (2017): 11-28.

Mégret, Frédéric. “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties, and the European Court of Human Rights.” *International Criminal Law Review* 14 (2014): 317-331.

“Moving Beyond Recognition: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Sis Catholicosate.” *Civilnet*, Nisan 30, 2015. Erişim Temmuz 03, 2018. <https://www.civilnet.am/news/2015/04/30/sis-catholicosate-armenian-genocide-lawsuit-turkey/269128>.

Oğuzman, Kemal, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir. *Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014.

Payaslian, Simon. “The Destruction of the Armenian Church during the Genocide.” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 1, no. 2 (2006): 149-171.

Sassounian, Harut. “European Court Finds Catholicosate’s Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed.” *The California Courier*, Ekim 25, 2017. <http://www.thecaliforniacourier.com/european-court-finds-catholicosates-suit-inadmissible-and-could-not-be-appealed/>.

Serozan, Rona. *Medeni Hukuk, Genel Bölüm Kişiler Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011.

“Submission to ECHR for the return of Sis Catholicosate.” *Agos*, Ağustos 12, 2016. Erişim Temmuz 03, 2018. <http://www.agos.com.tr/en/article/17204/submission-to-echr-for-the-return-of-sis-catholicosate>.

Şirin, Tolga. *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018.

“The Armenian Genocide: From Recognition to Reparation.” International Conference Organized by the Armenian Catholicosate of Cilicia (23-25 February 2012), Şubat 25, 2012. Erişim Temmuz 01, 2018. <https://www.armeniangenocidereparations.info/?p=22>.

“The Catholicosate of Cilicia Demands its Property in Sis from the Turkish Constitutional Court.” Mayıs 04, 2015. Erişim Kasım 11, 2019.

http://www.spc.rs/eng/catholicosate_cilicia_demands_its_property_sis_turkish_constitutional_court.

Tulun, Oğuzhan. “The Armenian Catholicosate of Cilicia’s Application to the Constitutional Court of Turkey.” *AVİM Commentary*, No: 2016 / 73, Aralık 21, 2016. Erişim Haziran 30, 2018.
<http://avim.org.tr/en/Yorum/THE-ARMENIAN-CATHOLICOSATE-OF-CILICIA-S-APPLICATION-TO-THE-CONSTITUTIONAL-COURT-OF-TURKEY-1>.

YARGI KARARLARI

AİHM. Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri /.Türkiye, Mayıs 24, 2016, Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13.

Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kain Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu”, Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

Anayasa Mahkemesi, “Zekiye Şanlı Başvurusu”, Haziran 26, 2014, Başvuru Numarası: 2012/931.

European Court of Human Rights, “Sargsyan v. Azerbaycan”, 16 June 2015, Application Number: 40167/06.

The Superior Court for State of California County of Los Angeles, June 01 2010, Case No: BC 438824, The Western Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America vs. The Paul Getty Museum, The Paul Getty Trust, TM2.com, Erişim Tarihi, 03.07.2018.

Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, E: 2007/679, K. 2007/1173, T. 03.04.2007.